

KAZVİNÎ'NİN ÂSÂR'INDA ENDÜLÜS YARIMADASI VE ŞEHİRLERİ BAHSİ ANDALUSIAN PENINSULA AND ITS CITIES BETTING IN THE QAZWINI'S ATHAR

Hayri ALKAN*-Öznur ALKAN**

Öz

Batılılar tarafından Arapların Plinius'u olarak nitelendirilen Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvinî (öl. 682/1283), İlhanlılar döneminde yaşamış önemli bir coğrafyacı ve doğa bilimcisidir. Bu çalışmada, Orta Çağ İslâm coğrafya literatürünün temel kaynakları arasında yer alan Kazvinî'nin Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd adlı eserinde Endülüs Yarımadası'na dair aktarılan şehir, ada, köy ve kale türündeki toplam 37 yerleşim biriminin doğal güzellikleri, tarım ürünleri, mimari yapıları, maden yatakları ve olağandışı doğa olayları/acaib ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Makalede, Kazvinî'nin aktardığı bilgilerin dönemin coğrafî, tarihî ve kültürel yapısının anlaşılmasına katkı sağlayana güvenilir nitelikte olduğu vurgulanmaktadır. Söz konusu bilgiler, İbnü'l-Fakîh (öl. 3-4./9-10. yy.), İbn Rüşteḥ (öl. 300/913'ten sonra), İbn Havkal (öl. 4./10. yy.), İdrîsî (öl. 560/1165), Gırnâtî (öl. 565/1169), Yâkût el-Hamevî (öl. 626/1229) ve Ebü'l-Fidâ (öl. 732/1331) gibi birçok İslâm coğrafyacılarının eserleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Kazvinî'nin kaynaklardan süzölmüş bilgileri nasıl sistemli bir şekilde derlediği ve kendi yorumlarıyla harmanladığı üzerinde de durulacak; böylece onun eserinin İslâm coğrafya literatürü içindeki özgün yeri ve modern araştırmalar açısından taşıdığı önem ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazvinî, Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd, Endülüs Yarımadası, İspanya, Portekiz

Abstract

Zakariyya Ibn Mohammad al-Qazwini (d. 682/1283), often referred to by Western scholars as the Pliny of the Arabs was a prominent geographer and naturalist who lived during the Ilkhanid era. In this study, a detailed examination is conducted of the natural features, agricultural products, architectural structures, mineral resources, and extraordinary natural phenomena ('aja'ib) attributed to a total of 37 settlements, cities, islands, villages, and fortresses located in the Andalusian Peninsula, as described in al-Qazwini's Athar al-Bilad and Akhbar al-'Ibad, one of the key works of medieval Islamic geographical literature. The article emphasizes that the information transmitted by al-Qazwini is reliable and contributes to understanding the geographical, historical, and cultural context of the period. These informations are evaluated in comparison with the works of several other Islamic geographers, including Ibn al-Faqih (d. 3rd-4th/9th-10th c.), Ibn Rusta (d. after 300/913), Ibn Hawqal (d. 4th/10th c.), al-Idrisi (d. 560/1165), Gharnaṭi (d. 565/1169), Yaqut al-Hamawi (d. 626/1229), and Abu al-Fida' (d. 732/1331). Additionally, the study will

Article Info

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 19/09/2025

Kabul Tarihi: 25/01/2026

Atıf

Alkan, H., & Alkan, Ö. (2026). Kazvinî'nin Âsâr'ında Endülüs Yarımadası ve şehirleri bahsi. *Anasay*, (33), 185-206.

Research Article

Received: 19/09/2025

Accepted: 25/01/2026

Cite this article as:

Alkan, H., & Alkan, Ö. (2026). Andalusian peninsula and its cities betting in the Qazwini's Athar. *Anasay*, (33), 185-206.

* Dr., Bir Kuruma Bağlı Değildir, Türkiye, asilhayri6527@hotmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3035-8367>.

** Dr., Bir Kuruma Bağlı Değildir, Türkiye, oznuralkan27@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0009-0005-2820-2725>.

Corresponding author: Hayri Alkan, asilhayri6527@hotmail.com.

examine how al-Qazwini systematically compiled information derived from various sources and integrated it with his own interpretations, thereby highlighting the unique position of his work within the Islamic geographical literature and its significance for modern research.

Keywords: Qazwini, *Athar al-Bilad* and *Akhbar al-'Ibad*, Andalusian Peninsula, Spain, Portugal

EXTENDED ABSTRACT

Works produced in the fields of geography, history, cosmography, and natural sciences in the medieval Islamic world not only conveyed the accumulated knowledge of their time, but also served as reference sources for scientific developments in subsequent periods. In this context, Zakariyya ibn Muhammad al-Qazwini (d. 682/1283) stands out as a prominent scholar with a multifaceted intellectual identity and compilatory works. Through his notable writings, particularly *'Aja'ib al-Makhlūqat* and *Ghara'ib al-Mawjudat* with *Athar al-Bilad* and *Akhbar al-'Ibad*, al-Qazwini secured a distinctive place within the traditions of Islamic geography and cosmography.

Athar is more than just a geographical account introducing cities and regions; it takes on the character of an encyclopedic work that encompasses elements of history, culture, economy, religion, folklore, and even literature. The author organizes the book with a preface and structures it according to the system of seven climatic zones, presenting the cities within each zone in alphabetical order. He provides information on each city's latitude and longitude, historical founders, political and administrative status, natural resources, agricultural and commercial potential, notable structures, religious and scholarly figures, as well as the sectarian and cultural characteristics of the population. In addition, the work includes popular accounts, miraculous or striking events associated with the cities. In this regard, *Athar* is of great value for understanding the intellectual worldview of the period, the modes of knowledge production, and how observation and transmitted reports were interwoven within the Islamic scholarly tradition.

Western scholars' characterization of al-Qazwini as the "Pliny of the Arabs" points not only to the geographical scope of his work but also to its encyclopedic nature. Composed during the Ilkhanid period, the work systematically incorporates knowledge inherited from earlier Islamic geographers; such as Aḥmad ibn 'Umar al-'Izari (d. after 712/1312), Gharnatī (d. 565/1169), Yaqut al-Ḥamawī (d. 626/1229) and others; while also being enriched with the author's own observations and contemporary reports from his time.

It is particularly noteworthy that al-Qazwini devotes considerable attention to the cities of al-Andalusian in *Athar*. Between the 8th and 15th centuries, al- Andalusian stood as one of the most significant representatives of Islamic civilization in the West, exerting a wide-ranging influence in political, cultural, intellectual, and economic spheres. Therefore, the information al-Qazwini provides about Andalusian cities is of great importance; both in terms of understanding the region's place within the Islamic geographical tradition and in highlighting the broader westward expansion of Islamic civilization.

The primary aim of this study is to systematically examine the accounts related to al-Andalusian and its cities as presented in *Athar* by al-Qazwini. The research seeks to evaluate al-Qazwini's approach to these cities by considering their geographical, historical, economic, and cultural dimensions. In particular, the study will offer a detailed analysis of the cities' geographical locations, territorial boundaries, historical development processes, natural and economic resources, as well as their intellectual and cultural structures.

The study also aims to draw comprehensive insights into the intellectual landscape of the period by examining the reports and "'aja'ib" conveyed by al-Qazwini. In this context, the analysis will not be limited to the physical and historical characteristics of the cities; it will also explore their social structures, economic activities, and intellectual and cultural life in detail. This

approach highlights that al-Qazwini's treatment of Andalusian cities goes beyond merely presenting geographical or historical data. It also reflects the knowledge production and transmission processes of his time.

The research aims to identify al-Qazwini's unique position within the Islamic geographical tradition and to discuss the value of his transmission style from the perspectives of modern history, geography, and cultural studies. Accordingly, the study closely examines al-Qazwini's method of approaching cities, evaluating his use of sources, selective transmission strategies, the function of reports and “‘ajā'ib” within the text, as well as his analytical approach.

Thus, the article aims to present al-Qazwini's depictions of al-Andalusian from a comprehensive perspective that encompasses both historical-geographical and intellectual-cultural dimensions. This analysis covers a broad range of topics, from the physical locations and historical transformations of the cities to their economic resources, social structures, scholarly activities, and cultural characteristics. Additionally, in this study emphasizes that the information transmitted by al-Qazwini is reliable and contributes to understanding the geographical, historical, and cultural context of the period. These informations are evaluated in comparison with the works of several other Islamic geographers, including Ibn al-Faḥih (d. 3rd–4th/9th–10th c.), Ibn Rusta (d. after 300/913), Ibn Ḥawqal (d. 4th/10th c.), al-Idrisi (d. 560/1165), Gharnatī (d. 565/1169), Yaqut al-Ḥamawī (d. 626/1229) and Abu al-Fida' (d. 732/1331). In this way, the nature of the sources Qazwini used, the method he adopted, and the extent to which this information is original or dependent on earlier tradition are presented more clearly.

Giriş

Endülüs, Mağrib diyarının karşısında yer alan üçgen şeklinde bir yarımadadır. İki arasında Cebel-i Târik Boğazı bulunmaktadır. Endülüs'ün güneybatısında Kâdis Adası, doğusunda Tarhuna (Tarragona), güneyinde Berşelûne (Barselona) yakınındaki Belensiye (Valencia), Hâciz (Pireneler) ve Mâyorka yer almaktadır (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 154). Bu coğrafi konum, Endülüs'ü tarih boyunca hem stratejik hem de kültürel açıdan önemli bir bölge haline getirmiştir.

Nitekim Endülüs, konumu bakımından İslâm dünyasının batıya açılan kapısı konumundadır. İslâm fethinin ardından bölgedeki halk, kendi dilleri olan Arapçayı kullanmaya devam etmiş; zamanla Arapça konuşan nüfus önemli ölçüde artmıştır. Bu süreçte Arapça, yalnızca Müslümanların değil, aynı zamanda gayrimüslim toplulukların da ortak iletişim ve yazı dili hâline gelmiş, böylece kültürel etkileşim ve bilgi üretimi hız kazanmıştır. Arapçanın hızlı yayılımına paralel olarak, tarih ve coğrafya başta olmak üzere birçok alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu çerçevede, özellikle tarih ve coğrafya alanında kaleme alınan eserlerde Doğu İslâm dünyasının metodolojik etkisi hissedilmiş; ancak içerik bakımından ağırlığın Endülüs üzerine verildiği özgün bir literatür ortaya çıkmıştır (Özdemir, 1995, s. 219).

Tarih ve coğrafya alanında telif edilen bu eserler arasında Abdülmelik b. Habib'in (öl. 238/853) *et-Târîh*, Ahmed er-Râzî'nin (öl. 344/955[?]) *Ahbâru Mülûki'l-Endelüs*, İbnü'l-Hatîb'in (öl. 776/1374-75) *A'mâlü'l-A'lâm fî Büyi'a Kable'l-İhtilâm min Mülûki'l-İslâm*, İbn Hazm'ın (öl. 456-1064) *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Himyerî'nin (öl. 727/1327[?]) *er-Ravzü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, Uzrî'nin (öl. 478/1085) *Terşî'u'l-Ahbâr ve Tenvî'u'l-Âsâr ve'l-Bustân fî Garâ'ibi'l-Büldân ve'l-Mesâlik ilâ Cemî'i'l-Memâlik*, Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (öl. 487/1094) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Gırnâtî'nin (öl. 565/1169) *el-Mu'rib*, İdrîsî'nin (öl. 560/1165) *Nüzhetü'l-Müşâtâk* ve Kazvinî'nin (öl. 682/1283) *Âsârü'l-Bilâd* adlı eserleri zikredilebilir (Özdemir, 1995, s. 222). Ancak bu eserler arasında Kazvinî'nin *Âsârü'l-Bilâd*'ı, doğrudan Endülüs'e odaklanmaması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır.

Kazvinî'nin eseri, Yedi İklim tasnifine göre düzenlenmiş olup Endülüs Yarımadası ile burada yer alan yerleşim yerleri Beşinci İklim kapsamında ele alınmaktadır (Kazvinî, t.y., s. 491-

575). Bu yaklaşım, onun coğrafi bilgileri sistematik bir çerçeveye oturtma gayretini göstermekte ve Yedi İklim teorisinin geç dönem İslâm coğrafyacılığındaki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Yedi İklim teorisi, ilk dönem İslâm coğrafyacılarının bildikleri ve eserlerinde ele aldıkları temel konulardan biridir. Kısaca yaşanabilir dünyayı yedi bölgeye ayırma girişimi olarak tanımlanabilecek bu teori, coğrafi değerlendirmelerin daha sistematik ve pratik bir şekilde yapılmasına imkân sağlamıştır. Bu yönüyle teori hem bilimsel hem de kozmolojik anlamlar taşımaktadır. Nitekim Yedi İklim teorisi, kozmolojik ve coğrafi olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir (Ağarı, 2006, s. 195).

Kozmolojik Yedi İklim teorisinde, İslâm coğrafya literatüründe tanımlayıcı ve sembolik coğrafya çoğu zaman iç içe geçmiştir. Bu nedenle modern anlamda bilimsel coğrafyanın nerede son bulunduğu ve yönler, dağlar, ırmaklar, adalar gibi unsurların semavî dünyanın sembolleri olarak kullanıldığı kutsal coğrafyanın nerede başladığı açık bir biçimde ayrıştırılamamaktadır (Nasr, 1991, s. 98; Ağarı, 2006, s. 195). Bununla birlikte, söz konusu sembolik yaklaşımın temelinde Kur'ân'daki "yedi kat gök ve yer" anlayışının bulunduğu görülmektedir. Nitekim Kur'ân'da yerin ve göğün yedi kat olduğunun belirtilmesi, ilerleyen dönemlerde İslâm coğrafyacıları üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Ağarı, 2006, s. 196).

Coğrafi Yedi İklim teorisinde ise genel kabul, Müslüman coğrafyacıların bu teoriyi bildikleri yönündedir. Ancak her bir müellifin teoriyi kullanma biçimi farklılık göstermektedir. Bazı yazarlar teoriyi yalnızca işaret düzeyinde ele almış, bazıları tamamen reddetmiş, bazıları ise eserlerini bu teoriye göre tertip ederek uygulama alanına taşımıştır (Ağarı, 2006, s. 198). Geç dönem müelliflerinden Kazvinî ise bu teoriyi hem açıklayıcı hem de işlevsel bir araç olarak kullanmıştır. Dolayısıyla, onun ilmî kişiliğini ve eserlerini doğru biçimde anlamak için hayatına ve başlıca eserlerine kısaca temas etmek gerekmektedir.

1. Kazvinî'nin Hayatı ve *Âsârü'l-Bilâd* Adlı Eseri

Asıl ismi Zekerıyyâ b. Mahmûd el-Kazvinî'dir. 598/1202 yılında Kazvîn'de dünyaya gelen müellifin soyu sahâbe Enes b. Mâlik'e dayanmaktadır (Kazvinî, 2000, s. 3; Alkan, 2025, s. 910). 631/1233'te Dımaşk'ta iken Muhyiddin İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240), Musul'da bulunduğu sırada ise Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (öl. 637/1239) ve Esîrüddîn el-Ebherî (öl. 663/1265) ile tanışmış ve onların ilminden istifade etmiştir. Müellif, ilmi kimliğinin yanı sıra hukuki işlerle de ilgilenmiş, hatta Halîfe Mu'tasım (833-842) döneminde Hille ve Vâsıt'ta kadılık görevini icra etmiştir (Kazvinî, t.y., s. 463; Azzâvî, 1957, s. 115; Hasan, 1981: 126; Alkan, 2025, s. 911). 7 Muharrem 681/7 Nisan 1283'te Vâsıt'ta vefat eden müellifin cenazesi Bağdat'ta defnedilmiştir (Kazvinî, 2000, s. 3; Azzâvî, 1957, s. 116; Ağarı, 2009, s. 3; Alkan, 2025, s. 911).

Kazvinî'nin ilmî kişiliğinin yanı sıra en önemli mirası, kaleme aldığı eserleridir. Bu bağlamda, onun en çok bilinen ve ilim dünyasında geniş yankı uyandıran *Âsârü'l-Bilâd* ve *Ahbâru'l-İbâd* (Şehirlerin Eserleri ve Kulların Haberleri) ile *'Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat* (Yaratılmışların Harikaları ve Varlıkların Gariplikleri) adlı iki önemli eseri vardır. Bu iki eserin haricinde *Hitatu Mısır* adlı bir eser Ziriklî tarafından Kazvinî'ye nispet edilmiş ise de bu esere diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır (Ziriklî, 1945, s. 46; Kazvinî, 2000, s. 5).

Kazvinî'nin coğrafya ve kozmografya alanındaki birikimini en açık biçimde yansıtan *Âsârü'l-Bilâd* adlı eseri, 674/1276 yazılmıştır (Çelebi, 2007, s. 60). Eser, bölgesel coğrafya ile alakalı olup bir ön söz, üç mukaddime ve yedi iklim üzerine kaleme alınmıştır. Eserin ön sözünde iklim türleri, yeryüzü şekilleri, ülkeler ve milletler hakkında çeşitli bilgiler vardır. Birinci mukaddimede şehirler, köyler ve bunların genel durumu (Kazvinî, t.y., s. 7-8); ikinci mukaddimede ülkelerin karakteristik özellikleri (Kazvinî, t.y., s. 9-11); üçüncü mukaddimede ise yeryüzünün iklimleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır (Kazvinî, t.y., s. 12-15). Mukaddimelerin ardından eser, yedi iklim sınıflandırmasına göre tertip edilmekte ve şehirler her bir iklim kuşağı içerisinde alfabetik sıraya göre tanıtılmaktadır. Buna göre birinci iklimde 59, ikinci iklimde 56, üçüncü iklimde 186, dördüncü iklimde 175, beşinci iklimde 97, altıncı iklimde 47, yedinci iklimde

12 şehir yer almaktadır (Kazvinî, t.y., s. 15-621). Şehirler, enlem ve boylam bilgileriyle birlikte verilmiş; aralarındaki mesafe ve saat farkları da açıklanmıştır.

Eserin kapsamı yalnızca şehirlerin coğrafi tasvirleriyle sınırlı değildir. Şehirler aynı zamanda tarihî ve kültürel özellikleriyle de tanıtılmaktadır. Bu bağlamda, şehirlerde bulunan yaklaşık 150 tarihî şahsiyet, 250 civarında itibarlı ve tanınmış kişi, 50 kadar şair, çeşitli tarihî figürler, hükümdarlar, 30'a yakın peygamber ve yine 30'a yakın halife hakkında bilgiler verilmektedir. Ayrıca şehirlerin kendilerine özgü nitelikleri, farklı milletler ile halkların dinî ve mezhebî mensubiyetleri, kavim ve topluluklar, meşhur yapı ve mekânlar, şehir isimlerinin etimolojisi, kurucuları, insanların nesepleri, tarihî rivayetler ve acâib/ilginç bilgilere de yer ayrılmaktadır.

Yukarıda örneklediğimiz şekliyle, *Âsâr*'da Beşinci İklim'de yer alan Endülüs Yarımadası'ndaki 37 şehre ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Öyle ki, Endülüs'teki şehirlerin coğrafi konumları ve birbirlerine olan mesafeleri; dağları; pınarları ve kuyuları; nehirleri ve gölleri; yetiştirilen ürünler ile yer altı kaynakları; bölgede yaşayan kavim ve topluluklara ilişkin bilgiler; ayrıca tarihî ve ilginç/şaşırtıcı veriler detaylı bir şekilde sunulmaktadır. Söz konusu bilgiler, şehirlerin yalnızca coğrafi özelliklerini ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda etnografik ve kültürel yapılarının da anlaşılmasına imkân tanımaktadır.

Kazvinî'nin bu denli geniş bir perspektifle eserini kaleme alabilmesinin en önemli nedenlerinden biri, başvurduğu zengin kaynaklardır. Nitekim müellif, 120'den fazla yazılı ve sözlü kaynaktan faydalanmıştır. Bu kaynakların bir kısmı günümüze ulaşmış, bir kısmı ise kaybolmuştur. Günümüze ulaşan arasında İbnü'l-Fakîh'e (3-4./9-10. yüzyıl) 43, İbnü'l-Esîr'e (öl. 630/1233) 3, Ebû Ahmed b. Ömer el-İzârî'ye (öl. 712/1312'den sonra) 24, Gırnâtî'ye (öl. 565/1169) 34, Ebî Dûlef Mis'ar b. Mühelhil'e (öl. 390/1000[?]) 18, Mühellebî'ye (öl. 352/963) 2, İbn Fadlan'a (öl. 310/922'den sonra) 3, İstahrî'ye (öl. 340/951-52'den sonra) 20, Mes'ûdî'ye (öl. 345/956) 8, İbn Havkal'a (öl. 4./10. yüzyıl) 2, Bîrûnî'ye (öl. 453/1061[?]) 8, Makdisî'ye (öl. 355/966'dan sonra) 6 ve Yâkût el-Hamevî'ye (öl. 626/1229) 2 yerde atıfta bulunmuştur. Bununla birlikte müellif, özellikle mutasavvıflar ve şairler başta olmak üzere şehirlerin önde gelen pek çok şahsiyetinden de bahsetmektedir. Bu çerçevede *Âsârü'l-Bilâd*, özgün bir coğrafya kitabı olmasının yanı sıra, aynı zamanda tasavvufî bir tezkiresi ve şairler tezkiresi niteliği de taşımaktadır.

Özellikle Endülüs'e dair bölümlerde Kazvinî'nin kullandığı kaynaklar dikkat çekicidir. Müellif, bu kısımlarda *el-Memâlik ve'l-Mesâlikü'l-Endelüsiyye*'nin¹ yazarı Ahmed b. Ömer el-İzârî (öl. 712/1312'den sonra), *Muhyiddîn* lakaplı erdemli şeyh Muhammed b. el-Arabî (öl. 638/1240), *Tuhfetü'l-Garâib*'in² yazarı Muhammed b. Abdurrahman el-Gırnâtî (öl. 565/1169) ve *Mu'cemül-Büldân*'ın yazarı Yâkût el-Hamevî'den (öl. 626/1229) istifade etmiştir. Böylece Kazvinî, Endülüs coğrafyasına dair bilgileri hem doğrudan gözleme dayalı rivayetlerden hem de önceki İslâm coğrafyacılarının birikiminden süzerek derlemiştir.

2. Endülüs Yarımadası ve Şehirleri

2.1. Endülüs (الأندلس)

Endülüs *Âsâr*'da Magrib'de büyük bir yarımada olarak zikredilmektedir. İçinde mamur ve metruk yerlerin bulunduğu ve uzunluğunun yaklaşık bir ay, eninin ise yaklaşık 20 merhale olduğu, çevresinin ise üç aydan fazla sürdüğü ifade edilmektedir. Karadan ulaşım, ancak iki günlük

¹ Bu eser *el-Beyânü'l-Mugrib fî Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Magrib*'tir. Üç ciltten meydana gelen bu eser İbn İzârî'nin günümüze ulaşan tek eseridir (İbn İzârî, 1983, s. 8).

² Gırnâtî'nin günümüze ulaşan eseridir.

yürüyüşün ötesinde mümkündür. Endülüs ülkesi ile Frank toprakları arasında, ikisini birbirinden ayıran bir dağ bulunmaktadır.

El-Memâlik ve'l-Mesâlikü'l-Endelüsiyye'nin müellifi Ahmed b. Ömer el-İzârî Endülüs, iklimler arasında orta iklimde olduğu gibi, yeryüzünde de ortada bulunmaktadır. Topraklarının bir kısmı Dördüncü, bir kısmı ise Beşinci iklim dâhilindedir. Burada şehirlerin, köylerin, nehirlerin ve ağaçların çok olduğu; bolluğun ve genişliğin bulunduğunu eserinde kaydetmiştir.³

Endülüs ülkesinde altın, gümüş, kurşun ve demir madenleri ile cıva, kırmızı ve sarı kükürt, kaliteli zincifre⁴ (زنجر) ve çinko madenleri mevcuttur. Gençler tarafından İsfahânî'ye benzer bir sürme kullanıldığı kaydedilmektedir. Ayrıca burada yakut, kristal, lacivert (لازورد) mıknaş, şâdenc taşı⁵ (شادنچ), kanı kesen taş, markaşîsâ⁶ (مرقشيتا) ve talak taşı (طلق) da bulunmaktadır. Bunun yanında reyhan türlerinin, hoş kokulu sümbüllerin, Hindistan kökünün ve eşkâkul (اشقاقل) bitkisinin yetiştiği; ayrıca enber-bârîs (انبر باريس) ve öd ağacının da varlığından bahsedilmiştir.

Endülüs halkı zâhid ve âbid olup, çoğunluğu hadis ilmi ile meşgul olmaktadır. Endülüs'te meslek sahibi olmalarının yanı sıra güzelliklerine göre değerleri bin dinara ulaşabilen cariyeler ve hizmetçiler bulunmaktadır. Halkın işlerini sağlam yapma özellikleri olduğu, ancak ahlaken kötü vasıflara sahip bulundukları da dile getirilmektedir.

Yazar, Dünyanın iki şaşırtıcı durumu bulunduğunu söyler. Bunlardan biri, Franklar tarafından her taraftan kuşatılan Endülüs'teki İslâm ülkesidir. Müslümanlardan yardım gelmesi söz konusu olduğunda arada deniz de vardır. Diğeri ise, Müslümanlar tarafından her taraftan kuşatılan Şam kıyısındaki Hristiyan ülkesidir. Franklardan yardım gelmesi söz konusu olduğunda ise yine arada denizin bulunur.

Endülüs'te Bahrü'z-Zulümât (Karanlık Deniz)⁷ olarak da bilinen Bahrü'l-Esved (Kara Deniz) vardır. Endülüs'ün kuzeyini ve batısını kuşatır. Endülüs'ün sonunda, Allah'ın Kur'an'da (Kehf, 18/60-82) bahsettiği Mecmau'l-Bahreyn⁸ yer alır. Mecmau'l-Bahreyn'in eni 3 fersah, boyu 20 fersahdır. İçerisinde med-cezir oluşur. Her gün ve her gece iki med ve iki cezir vardır. Buna göre, Bahrü'l-Esved güneş doğduğunda yükselir, Mecmau'l-Bahreyn'de çoğalır ve Endülüs'ün Güney ve Doğu yönündeki Bahrü'r-Rûm'a (Rum Denizi)⁹ girer. Söz konusu denizin renginin yeşil, Bahrü'l-Esved'in rengi ise mürekkep gibidir. Ancak bir kaba alındığında, içerisindeki siyahlık görünmez. Öğleye kadar Bahrü'l-Esved'in Bahrü'l-Ahdâr (Yeşil Deniz)'a dökülmeye devam eder. Güneş zevale geldiğinde döngü tersine döner ve Güneş batıncaya kadar Bahrü'l-Ahdâr, Bahrü'l-Esved'e akar. Gece yarısına kadar Bahrü'l-Esved yükselir ve Bahrü'l-Ahdâr'a dökülür. Ardından döngü yeniden tersine döner; Güneş doğuncaya kadar Bahrü'l-Ahdâr yükselir ve Bahrü'l-Esved'e dökülür. Bu döngü kesintisiz biçimde devam eder.

Endülüs'te içerisinde bir mağara bulunan bir dağ vardır. Kimse içerisinde ateş olduğunu görmemiştir. Yağlı bir fitil alıp, uzun bir tahta parçasının başına bağlayıp içerisine girdiğinde, fitil alevlenir ve yanar halde dışarı çıkar. Bahsettiğimiz bu dağın yakınında bir dağ bulunur. Tepesinde geceleri yanan bir ateş görülür. Gündüzleri ise ondan büyük bir duman yükselir.¹⁰

³ Bu bilgi, İzârî'nin eserinde bulunmaktadır (İbn İzârî, 1983, s. 10).

⁴ Cıva, cam bir kapta kükürtle birlikte pişirilip kabın ucu bir gece boyunca sıkıca kapatılırsa, buharlaşıp uçarak kırmızıya döner ve zincifre haline gelir (Aksoy, 2021, s. 157).

⁵ Kan taşıdır (Aksoy, 2021, s. 278).

⁶ Markaşîsanın renkleri çoktur: Altın, gümüş ve bakır markaşîsaları vardır. Bunlar aynı zamanda onun renkleridir. Un gibi olana kadar ateşte ısıtılıp yakıldığı zaman simyada kullanılır (Aksoy, 2021, s. 132).

⁷ Orta Çağ İslâm dünyasında *Bahrü'l-Ahdâr* (Kara Deniz) olarak da adlandırılan *Bahrü'z-Zulümât* (Karanlık Deniz) ile kastedilen Atlas Okyanusu'dur (Ruiz, 2000, s. 44).

⁸ Mecmau'l-Bahreyn, Kur'an'a göre Mûsâ ile Hızır'ın buluştuğu yerin adıdır (Kırca, 2003, s. 256).

⁹ *Bahrü'r-Rûm* ile kastedilen Akdeniz'dir.

¹⁰ Bu bilgi Âsâr'da Endülüs başlığı altında verilmektedir. Ancak bu dağın Endülüs'te nerede olduğuna dair bir bilgi tespit edilememiştir.

Endülüs'te araları iki karış mesafede bulunan iki pınar vardır. Bunların birinden sıcak su, diğerinden ise soğuk su kaynar. *Tuhfetü'l-Garâib*'in müellifi, bu iki pınardan: "Sıcak olan pınara et atıldığında pişmektedir. Soğuk olan pınarın suyunun ise soğukluğu sebebiyle içilmesi zordur." şeklinde bahsetmiştir.

Endülüs'te yazları ve kışları karın eksik olmadığı Şelîr Dağı vardır. Bu dağ yüksekliği ve yalçınlığı dolayısıyla çoğu Endülüs şehrinden görülür.¹¹ İçerisinde elma, üzüm, dut ceviz, fındık ve daha başka meyve türleri bulunur. Buradaki soğuk gerçekten şiddetlidir.

Kuhl Dağı Endülüs'te Besta şehri yakınlarında bulunmaktadır. Rivayet edildiğine göre, ayın ilk günlerinde dağdan sürme çıkmaya başlar. Bu sürmenin siyah renkte olduğu, ayın yarısına kadar bu hâlin devam ettiği, ayın yarısından sonra ise sürmenin azalmaya başladığı belirtilmektedir. Ay tamamlandığında sürmenin çıkışı aynı şekilde devam eder.

İbrih Nehri de burada bulunur. *El-Memâlik ve'l-Mesâlikü'l-Endelüsiyye*'nin müellifi Ahmed b. Ömer el-İzârî tarafından nakledildiğine göre, bu nehrin kaynağı *Fûnet İbrihi* adı verilen bir pınardır. Nehir Tartûşe'deki Bahrü's-Şamî'ye¹² dökülür, uzunluğu 210 mildir. Ayrıca bu nehrin içinde, başka yerde bulunmayan ve *Terhate* adı verilen hayret verici bir balık türü vardır.¹³

Enneh Nehri buradadır. Çıkış yeri *Feccü'l-Arûs* olarak bilinen yerdir. Daha sonra giderek azalır ve yeryüzünde kaybolur. Kal'at-ü Rebâh köylerinden *Enneh* denilen bir köyde tekrar çıkar ve kaybolarak yerin altından akmaya başlar. Bu şekilde bir kaybolup bir çıkarak çeşitli yerlerde ortaya çıkar. Mârîde¹⁴ ile Batalyûs/Batalyevs (Badajoz)¹⁵ arasında azalarak kaybolur. Daha sonra tekrar ortaya çıkar ve Bahrü'l-Muhît (Okyanus)'e dökülür. Uzunluğu 320 mildir. Bütün bunlar el-İzârî'dendir¹⁶ (Kazvinî, t.y., s. 504-506).¹⁷

2.2. Üşbûne (الأشبونة)

Kazvinî'nin eserinde Üşbûne¹⁸ (Lizbon) Endülüs'te Bâce'ye¹⁹ yakın güzel bir şehir olarak tasvir edilir. Burada çeşitli ürünler ile kara ve deniz av türleri mevcuttur. Burası deniz kenarındadır ve deniz dalgaları surunun duvarlarına çarpmaktadır. *El-Memâlik ve'l-Mesâlikü'l-Endelüsiyye*'nin müellifi Ahmed b. Ömer el-İzârî tarafından nakledildiğine göre, Üşbûne'nin *Bâbü'l-Cemme* adı verilen ve denize yakın kapısının kenarından hem sıcak hem de soğuk su akmakta, deniz kabardığında ise bunlar kaybolmaktadır.²⁰

El-İzârî Üşbûne yakınlarında, deniz dalgalarının içerisine girdiği büyük bir mağara bulunduğunu eserinde kaydetmiştir. Buna göre mağaranın ağzının kenarında yüksek bir dağ yer

¹¹ Söz konusu ifadenin hangi şehri işaret ettiği belirlenememektedir.

¹² *Bahrü's-Şamî* ile kastedilen Akdeniz'dir.

¹³ Bu bilgi, İbn İzârî'nin eserinde bulunmaktadır (İbn İzârî, 1983, s. 23).

¹⁴ Endülüs dolaylarında bir kûredir. Ferîş havzasıyla bitişir. Batı ile Kurtuba *a'mâlinden* el-Cevf arasında bulunmaktadır (Hamevî, 1977, s. 39).

¹⁵ Endülüs'te büyük bir şehirdir. Mârîde *a'mâlinden* olup, Kurtuba'nın batısında ve Âne Nehri üzerindedir (Hamevî, 1977, s. 447); Bugün Portekiz sınırına yakın bir şehirdir (Şeyban, 2015, s. 31).

¹⁶ Bu bilgi, İbn İzârî'nin eserinde bulunmaktadır (İbn İzârî, 1983, s. 35).

¹⁷ Ya'kûbî, Hamevî, Ebü'l-Fidâ, İstahrî ve Makdisî'nin eserinde Endülüs'e ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla tam olarak örtüşmemektedir (Ya'kûbî, 2002, s. 353-354; Ya'kûbî, 2021, s. 124-125; Hamevî, 1977, s. 262-264; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 154; Makdisî, 2022, s. 172; İstahrî, 1967, s. 41; İstahrî, 2015, s. 44); Kazvinî, Endülüs'ün Beşinci İklim'de yer aldığı ifade ederken Mes'ûdî ise Dördüncü İklim'de bulunduğunu belirtmektedir (Mes'ûdî, 2005, s. 181).

¹⁸ *Uşubene* ve *Uşunabe* şeklinde imlâsı mevcuttur (İstahrî, 1967, s. 41; İstahrî, 2015, s. 44; Anonim, 2008, s. 116). Ancak Ya'kûbî, Üşbûne'nin Uşubene'den farklı bir şehir olduğu nakletmektedir (Ya'kûbî, 2002, s. 354; Ya'kûbî, 2021, s. 125).

¹⁹ Endülüs'ün kuzeybatısında olup eski Endülüs şehirlerinden biridir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 157).

²⁰ Bu bilgi, el-İzârî'nin eserinde yer almaktadır (İbn İzârî, 1983, s. 203).

alır, deniz dalgalarının arka arkaya gelmesiyle birlikte dağ hareket ediyormuş gibi görünür. Bakan kişi dağın bir yükselip bir alçaldığını sanar. Yine yakınlarında, içerisinde ege taşı bulunan bir dağ daha bulunur. Bu taş geceleri kandil gibi ışık verir. Bahsi geçen dağ, boncuk madenidir²¹ (Kazvinî, t.y., s. 496-497).²²

2. 3. İşbîliye (إشبيلية)

İşbîliye (Sevilla) Endülüs'te Leble yakınlarında büyük bir şehirdir. Bu şehrin, kara ve deniz avlarının çeşitliliği, tarım ve hayvancılığın gelişmişliği, ürün bolluğu, toprağın bereketi, iklimin güzelliği ve sularının tatlılığı sebebiyle, Endülüs ülkesinde müstesna bir konuma sahiptir. Burada, bozulmadan uzun süre muhafaza edilebilen yeşil zeytin yetiştirildiği, bu zeytinden elde edilen yağın tadının yıllar boyunca değişmeden kaldığı kaydedilmektedir. Aynı şekilde bal ve kuru incir de bölgede bol miktarda bulunmaktadır.

Muhyiddîn lakaplı erdemli şeyh Muhammed b. el-Arabî (Kılıç, 1999: 493) buralıdır. Kazvinî, el-Arabî'yi 630/1232 yılında Dimaşk'ta gördüğünü ve el-Arabî'nin zâhid, ârif, şair, hakîm, edîb ve erdemli bir şeyh olarak tasvir eder. El-Arabî'nin içerisinde şaşırtıcı şeyler bulunan risaleler yazdığını duydum. Ayrıca Kur'ân'da kıyamet özellikleri üzerine kitap yazmıştır (Kazvinî, t.y., s. 497).²³

2. 4. İlbîre (البيرة)

İlbîre (Elvira)²⁴ Endülüs'te Kurtuba (Córdoba) yakınlarında bir şehirdir. Şehirler arasında en kerim ve hoş olanlarındandır. Nehir sularının bolluğu, ağaçlarının sıklığı ve ürün verimliliğiyle Dimaşk Gütası'na benzer. Kıyılarında muz ağaçları vardır. Şeker kamışı bitkisi burayı güzelleştirir. Burada altın, gümüş, demir, bakır, tunç ve kurşun madenleri ile çinko madeni ve mermer kesimi vardır. Bunlar, İlbîre'den Endülüs'ün diğer şehirlerine götürülür.

Ahmed b. Ömer el-İzârî, el-Bîre arazisinde *Lûşe* olarak isimlendirilen bir yer vardır. İçerisinde dört arşınlık (bir mesafeden) tırmanılan bir mağaranın olduğunu eserinde kaydetmiştir.²⁵ (Kazvinî, t.y., s. 502).²⁶

2. 5. Elş/Alş (الش)

Elş/Alş, Endülüs'te olup Tüdmîr (Teodomiro)²⁷ yakınlarında bir şehirdir. Endülüs'te hurma ağacı sadece burada ürün verir. Diğer bütün ülkelerde benzeri olmayan kuru üzüm vardır.

²¹ Bu bilgi, el-İzârî'nin eserinde bulunmaktadır (İbn İzârî, 1983, s. 226).

²² İstahrî'nin eserinde Üşbüne/Uşsubene'nin sadece Endülüs arazisinde yer alan bir şehir olduğu yer almaktadır (İstahrî, 1967, s. 41; İstahrî, 2015, s. 44). İdrîsî, İbnü'l-Verdî, Ya'kûbî, Hamevî, Ebü'l-Fidâ'nın eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de Üşbüne'ye dair bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla aynı değildir (İdrîsî, 1989, s. 95; İdrîsî, 2020, s. 33; İbnü'l-Verdî, 1991, s. 32-34; Ya'kûbî, 2002, s. 354; Ya'kûbî, 2021, s. 125; Hamevî, 1977, s. 195; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 159; Anonim, 2008, s. 116).

²³ Hamevî, İbn Cübeyr, İbn Havkal, İdrîsî, İbnü'l-Verdî, Ya'kûbî, Ebü'l-Fidâ ve İstahrî'nin eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de İşbîliye'ye dair bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla aynı değildir (İbn Cübeyr, 2020, s. 194; Hamevî, 1977, s. 195; İbn Havkal, 2017, s. 114; İdrîsî, 1989, s. 76; İdrîsî, 2020, s. 27; İbnü'l-Verdî, 1991, s. 30-32; Ya'kûbî, 2002, s. 354; Ya'kûbî, 2021, s. 124; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 155, s. 161; İstahrî, 1967, 47; İstahrî, 2015, s. 50; Anonim, 2008, s. 116).

²⁴ Elvira, İber yarımadasının güneyinde yer almaktadır. Cubillas Nehri üzerinde, Atarfe ile Pinos Puente'nin bulunduğu bölgede yer aldığı kabul edilmektedir (Cuello, 2011, s. 390; Gómez, 1905, s. 59-60).

²⁵ Bu bilgi, İbn İzârî'nin eserinde bulunmaktadır (İbn İzârî, 1983, s. 50).

²⁶ İbnü'l-Verdî, İdrîsî, Hamevî ve İstahrî'nin eserinde İlbîre'ye ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla örtüşmemektedir (İbnü'l-Verdî, 1991, s. 34; İdrîsî, 1989, s. 77; İdrîsî, 2020, s. 29; Hamevî, 1977, s. 244; İstahrî, 1967, s. 44; İstahrî, 2015, s. 47).

²⁷ Endülüs'te Kurtuba'nın doğusunda bulunmaktadır. İçerisinde birçok maden, kale, şehir ve köy vardır (Hamevî, 1977, s. 19).

Dolayısıyla buradan Endülüs'ün diğer şehirlerine götürülür. Burada değerli kilim ustaları mevcuttur. Endülüs ülkesinde benzerleri yoktur (Kazvinî, t.y., s. 502).²⁸

2. 6. Beccâne (بجّانة)

Beccâne (Pechina)'nin Endülüs'te Meriyye yakınlarında bir şehirdir. Burada suyu bol bir ılıca vardır. Burada çok sayıda gölet bulunmaktadır. Kötürüm hastalar buraya gelip kalırlar. Buraya gelmeye devam edenlerin kötürüm halleri iyileşir. Bu ılıcaya gelenler için taştan inşa edilmiş konaklama yerleri mevcuttur. Belki de gelenlerin çokluğu dolayısıyla kalacak yer dahi bulunmaz. Ilıcanın kenarında iki ev vardır. Bunlardan birisi erkekler içindir ve ılıcanın hemen kenarındadır. Diğeri ise kadınlar içindir ve suyu erkek evinden gelir. Beyaz mermer döşeli üçüncü bir ev inşa edilmiştir. Bu eve su, kanal vasıtasıyla gelir, ılıcanın suyu ile karışır ve ılık hale gelir. Buraya ılıcanın suyuna girmeyenler girerler. Suyun fazlası dışarı akmakta ve ekinler ile ağaçların sulanmasında kullanılmaktadır (Kazvinî, t.y., s. 509).²⁹

2. 7. Besta (بسطة)

Besta (Baza)³⁰ Endülüs'te Ceyyân (Jaen)³¹ yakınlarında bir şehirdir. Hayrı boldur. Burada *Hûte* denilen küçük bir göl vardır. Gölün tabanı ile suyun yüzeyi arası bir insan boyu kadardır. Fakat derinliği asla bilinmez.

Ahmed b. Ömer el-Îzârî tarafından “Besta ile Beyyâse³² arasında *Şîme* adıyla bilinen ve dibi görünmeyen bir mağara vardır.” şeklinde nakledilmektedir.³³ Ayrıca Besta bölgesinde Kuhl Dağı bulunur. Ayın ilk günlerinde dağında siyah sürme ortaya çıkmakta, bu durum ayın ortasına kadar devam etmektedir. Ayın yarısından sonra ise sürme miktarı azalmakta ve ayın sonuna kadar bu şekilde sürmektedir (Kazvinî, t.y., s. 512).³⁴

2. 8. Belkuvâr (بلقوار)

Belkuvâr Endülüs topraklarında, Tüdmîr'e bağlı bir köydür. Burada saygın ve güzel bir ılıca ile kenarında biri erkekler ve diğeri kadınlar için hamam mevcuttur. Pınarın aslı erkekler hamamındadır. Buradan iki hamamın ihtiyacından fazla olacak şekilde bol su çıkar ve bununla köyün ekinleri sulanır (Kazvinî, t.y., s. 512).³⁵

²⁸ Kazvinî'nin bu kısımda naklettiği bilgi Hamevî'nin eserinde yer almaktadır (Hamevî, 1977, s. 245).

²⁹ İdrîsî, Hamevî, İstahrî'nin eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de Beccâne'ye dair bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla örtüşmemektedir (İdrîsî, 1989, s. 76-77; İdrîsî, 2020, s. 28; Hamevî, 1977, s. 339; İstahrî, 1967, s. 37-38, s. 41, s. 47; İstahrî, 2015, s. 40-41, s. 44, s. 50; Anonim, 2008, s. 116).

³⁰ Günümüzde Baza olarak bilinen kasaba, Granada eyaletine bağlıdır (Adarve, Bolivar & Zaragoza, 2019, s. 2).

³¹ Kurtuba'nın doğusunda yer alan Ceyyân, Endülüs'ün en büyük ve en müstahkem şehirlerindendir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 162-163).

³² İşbiliye Nehri üzerinde yer alan bir şehirdir (Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 156).

³³ Bu bilgi, İbn İzârî'nin eserinde yer almaktadır (İbn İzârî, 1983, s. 32, s. 39, s. 42, s. 44).

³⁴ Ya'kûbî, Besta'nın Mısır'ın aşağı kesiminde kalan şehir olduğu ifade etmektedir (Ya'kûbî, 2002, s. 337; Ya'kûbî, 2021, s. 110). Ancak bu Endülüs'teki Besta değildir. Hamevî ise Besta'nın Endülüs'te bir şehir ve Ceyyân a'malinden olduğunu ifade etmektedir (Hamevî, 1977, s. 422).

³⁵ Ebü'l-Fidâ'nın *Büldân*'ında, Hamevî'nin *Mu'cem*'inde, Gırnâti'nin *Seyahatnamesi*'nde, İbn Cübeyr'in *Seyahatnamesi*'nde, İbn Havkal'ın *İslâm Coğrafyası*'nda, İbn Hurdâzbih'in *Memâlik*'inde, İbn Rüşte'ın *Neftise*'sinde, İbnü'l-Fakîh'in *Büldân*'ında, İbnü'l-Verdî'nin *Harîde*'sinde, İdrîsî'nin *Nüzhe*'nde, İstahrî'nin *Memâlik*'inde, Makdisî'nin *Ahsen*'inde, Mes'ûdî'nin *Tenbîh*'inde ve *Mürûcû'z-Zeheb*'inde, Ya'kûbî'nin *Büldân*'ında ve *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Belkuvâr'a dair bir kayıt yoktur.

2. 9. Belensiye (بلنسية)

Belensiye (Valencia) Endülüs topraklarında eski bir şehirdir. Geniş bir yerleşimi vardır. Tarımın ve hayvancılığın bütün yönleri burada toplanmıştır. Toprağı bereketlidir. Burada safran yetişir. Cibâl³⁶ topraklarındaki Rûzrâver³⁷ toprakları gibi, Endülüs'ün bütün topraklarının arasında sadece burada yetişir (Kazvinî, t.y., s. 513).³⁸

2. 10. Beydâ' (بيضاء)

Kazvinî eserinde Beydâ'yı Endülüs'te kesilmiş beyaz taşlardan inşa edilmiş bir şehir olarak tasvir eder. Bu şehir hakkında, “Burası cinlerin yapısıdır. Cinler, burayı Süleyman b. Dâvûd için inşa ettiler.” denildiği rivayet edilmektedir. Şaşırtıcı yönlerinden birisi, burada akrep, yılan ve eziyet verici sürüngenlerden hiçbirinin görülmemesidir. Muhammed b. Abdurrahman el-Gırnâtî, Beydâ'da bulunan bir kazada üzümün bir türü yetişmektedir. Bu üzüm türünün tanesinin ağırlığının 10 miskal olduğunu eserinde kaydetmiştir (Kazvinî, t.y., s. 513).³⁹

2. 11. Runde (رندة)

Runde (Ronda)⁴⁰ Endülüs topraklarında, eski Tâkernâ⁴¹ arazisinde korunaklı bir şehirdir. Doğu bölgesinden ve batı bölgesinden getirilir ve içerisine ulaştırılır. Runde Nehri buradadır. Nehir, bir mağaranın içinde kaybolur ve millerce kimse aktığını görmez. Daha sonra yer yüzeyine çıkar ve akar. Ayrıca Berrâde Nehri de burada bulunur. Nehir, ilkbahar başından yaz sonuna kadar akar. Sonbahar girdiğinde, bir sonraki ilkbahar başına kadar kurur. Bu, Runde'den iki fersah mesafededir (Kazvinî, t.y., s. 532).⁴²

2. 12. Sebte (سبتة)

Sebte (Ceuta)⁴³ Endülüs ülkesinde, Mecmau'l-Bahreyn kenarında yer alan bir şehirdir. Muhammed b. Abdurrahîm el-Gırnâtî'nin ifadesine göre, Sebte şehri büyük, halkı kalabalık, taş yapılardan oluşmuş ve korunaklı bir şehirdir. Ayrıca şehirde ilim ehlinin yoğun olarak bulunduğu belirtilmektedir (Kazvinî, t.y., s. 533).⁴⁴

³⁶ Kuhistân da denilen meşhur bir bölgedir (Kazvinî, t.y., s. 341)

³⁷ Nihâvend yakınlarında, Cibâl a' mâlinden bir köydür (Hamevî, 1977, s. 78).

³⁸ İdrîsî, Ya'kûbî, Hamevî, Ebü'l-Fidâ'nın eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de Belensiye'ye dair bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla örtüşmemektedir (İdrîsî, 1989, s. 99; İdrîsî, 2020, s. 37; Ya'kûbî, 2002, s. 355; Ya'kûbî, 2021, s. 125; Anonim, 2008, s. 116; Hamevî, 1977, s. 490; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 165-166).

³⁹ Hamevî ve İstahrî'nin eserinde Beydâ'ya ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla tam olarak örtüşmemektedir (Hamevî, 1977, s. 529; İstahrî, 1967, s. 116, s. 136-137; İstahrî, 2015, s. 118, s. 133-134). Gırnâtî'nin aktardığına göre; Endülüs yakınlarında “Bakır Şehri” olarak anılan bir yer bulunmaktadır. Cinlerin, burayı Süleyman b. Dâvûd için inşa ettiği rivayet edilmektedir. Gırnâtî'nin ifadesinde geçen bu “Bakır Şehri” Beydâ'dır (Gırnâtî, 2022, s. 86). Bununla birlikte, Gırnâtî'ye atfen üzümlerle ilgili nakledilen bilgilerin, müellifin eserinde yer almadığı görülmektedir.

⁴⁰ Mâleka'nın batısında yer alan Endülüs şehridir (Şeyban, 2014, s. 34).

⁴¹ Hamevî'nin *Mu'cem*'inde *Tâkürünnâ* şeklinde imlenmiştir. Endülüs'te dağlarla çevrilidir. Runde kalesi burada yer almaktadır (Hamevî, 1977, s. 7-8)

⁴² Hamevî, Runde'nin Endülüs'te müstahkem bir kale ve Tâkürünnâ a' mâlinden olduğunu ifade etmektedir (Hamevî, 1977, s. 73).

⁴³ Günümüzde İspanya'nın Kuzey Afrika toprağıdır.

⁴⁴ İbnü'l-Verdî, İbn Cübeyr, İbn Hurdâzbih, İbnü'l-Fakîh, Ebü'l-Fidâ, İbn Havkal, Mes'ûdî, Hamevî ve Makdisî'nin eserinde Sebte'ye dair bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla aynı değildir (İbnü'l-Verdî, 1991, s. 29; İbn Cübeyr, 2020, s. 254; İbn Hurdâzbih, 2019, s. 80; İbnü'l-Fakîh, 1996, s. 132, Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 122; İbn Havkal, 2017, s. 84; Mes'ûdî, 2005, s. 257; Makdisî, 2022, s. 177; Hamevî, 1977, s. 182).

2. 13. Serakusta (سرقسطة)

Serakusta (Saragoza/Saragosa) Endülüs ülkesinde büyük bir şehirdir. Arazileri en hoş, yapıları en güzel, meyveleri en çok ve suları en bol olanıdır. Ahmed b. Ömer el-İzârî tarafından, bu şehre yılanların girmediği ve yaşayamadığı bilgisi verilmektedir.⁴⁵ Şehrin arazisinde *Baltaş* adlı bir köy bulunmaktadır. Burada yıl boyunca kuru kalan bir pınar yer almaktadır. Bu pınarın, her yıl ağustos ayının ilk gecesinde su vermeye başladığı, ertesi gün zeval vaktine kadar aktığı, sonrasında azalmaya başladığı ve gecenin ilk saatlerinde tamamen kuruduğu aktarılmaktadır. Aynı durumun bir sonraki yılın aynı gününde tekrar ettiği bildirilir.⁴⁶ Serakusta, Frankların elindedir (512/1118) (Kazvinî, t.y., s. 534).⁴⁷

2. 14. Şâtibe (شاطبة)

Şâtibe (Xátiva/Jativa)⁴⁸ Endülüs'ün doğusunda, kadîm ve büyük bir şehirdir. Halkı kötülük, zulüm ve saldırganlık ile bilinir (Kazvinî, t.y., s. 539).⁴⁹

2. 15. Şâşîn (شاشين)

Şâşîn. Endülüs sınırına paralel bir ada olup uzunluğu yürüyerek 20 gündür. Burasının hayrı ve hayvanları boldur ve gelişmiştir. Koyunu tümüyle beyazdır ve siyah renkli koyun bulmak mümkün değildir. İster saygın, isterse de aşağı kesimden olsun altın takarlar. İleri gelenlerin altın bilezikleri vardır. Hükümdarları, kıyafetlerinin dikişlerine altın tabakalar yerleştirirlerdi.

Yine burada, güzel bir yün türü vardır. Bir başka ülkede benzeri yoktur. Söylediklerine göre, bunun sebebi kadınların yünü domuz yağıyla yağlamalarıdır. Böylece ürettiği şey sağlamlaşır, rengi beyaz ya da turkuaz olur ve oldukça güzeldir. Şâşîn'de dünyanın hiçbir yerinde olmayan şaşırtıcı bir durum vardır. Bu denizlerinin kenarında bulunan bir ağaçtır. Belki de deniz kenarındaki yarların yıkılmasıyla ağaç denize düşmüştür. Dalgalar vurur ve üzerinde beyaz bir zar oluşur. Bu şekilde kalır ve zar giderek fazlalaşır. Öyle ki, yumurtaya dönüşür. Daha sonra bu yumurta iki ayağı ve gagası dışında kuş tabiatına dönüşür. Allah bu kuşa bir ruh üfleme isterse, kanatlarını yaratır ve ayakları ile gagasını ağaç parçasından ayırır. Böylelikle suyun üzerinde, denizde çırpan bir kuşa dönüşür. Asla canlı olarak bulunmaz. Deniz yükseldiği zaman bunu sahile doğru götürür ve ölü olarak bulunur. Bu siyah bir kuştur ve *karabatak* denilen kuşa benzer.

Ahmed b. Ömer el-İzârî, bir kişinin içerisinde bu kuşun olduğu ağaç parçasıyla birlikte geldiğini ve yumurtanın hükümdarlardan birine götürüldüğünü aktarmaktadır. Bunun üzerine hükümdarın, etrafına kafese benzer bir kubbenin yapılmasını ve bu yapının suya bırakılmasını emrettiğini, söz konusu yapının hâlen deniz kenarında bulunduğunu ve kuşların ağaç parçasından kubbenin içine doğru uzaklaştıklarını eserinde kaydetmiştir⁵⁰ (Kazvinî, t.y., s. 539-540).⁵¹

⁴⁵ Bu bilgi, İbn İzârî'nin eserinde mevcuttur (İbn İzârî, 1983, s. 141).

⁴⁶ Bu bilgi, İbn İzârî'nin eserinde bulunmaktadır (İbn İzârî, 1983, s. 412).

⁴⁷ İbnü'l-Verdî, Ya'kûbî, Ebü'l-Fidâ, Hamevî, Makdisî'nin eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de Saragoza'ya ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla örtüşmemektedir (İbnü'l-Verdî, 1991, s. 89; Ya'kûbî, 2002, s. 355; Ya'kûbî, 2021, s. 125; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 166; Hamevî, 1977, s. 212; Makdisî, 2022, s. 179; Anonim, 2008, s. 116).

⁴⁸ Günümüzde Xátiva/Jativa olarak bilinen bu şehir, İspanya'nın doğusunda yer alan Belensiye (Valencia) bölgesindedir (Şeyban, 2015, s. 6).

⁴⁹ İbnü'l-Verdî, Hamevî ve İdrîsî'nin eserinde Şâtibe'ye dair bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla aynı değildir (İbnü'l-Verdî, 1991, s. 36; Hamevî, 1977, s. 309; İdrîsî, 1989, s. 100; İdrîsî, 2020, s. 38).

⁵⁰ Bahse konu olan bilgi, İbn İzârî'nin eserinde bulunmamaktadır.

⁵¹ Ebü'l-Fidâ'nın *Büldân*'ında, Hamevî'nin *Mu'cem*'inde, Gırnâti'nin *Seyahatnamesi*'nde, İbn Cübeyr'in *Seyahatnamesi*'nde, İbn Havkal'ın *İslâm Coğrafyası*'nda, İbn Hurdâzbih'in *Memâlik*'inde, İbn Rüsteh'in *Nefise*'sinde, İbnü'l-Fakîh'in *Büldân*'ında, İbnü'l-Verdî'nin *Harîde*'sinde, İdrîsî'nin *Nüzhe*'nde, İstahrî'nin

2. 16. Şagnese (شغنسة)

Şagnese Endülüs'te Vâdi'l-Hicâre⁵² yakınlarında bir şehirdir. El-İzârî'nin nakline göre, şaşırtıcı yönlerinden birisi şehrin üzerine doğru uzanan dağdır. Taşları kırıldığında, bu kırıklardan kömüre benzeyen siyah zift çıkar. İsteyen bunlardan istediği kadar toplar. Ayrıca burada börtü böcek yoktur⁵³ (Kazvinî, t.y., s. 541).⁵⁴

2. 17. Şilb (شلب)

Şilb (Silves)⁵⁵ Endülüs'te Bâce yakınlarında bir şehirdir. El-İzârî'nin ifadesine göre, burası geniş arazilere ve büyük bataklıklara sahiptir. Şilb'de suları ve otlakları bol olan yüksek ve büyük bir dağ bulunmaktadır. Ayrıca Şilb halkından şiir söyleyemeyeni veya edebiyat ile ilgilenmeyi görmek çok azdır. Vele ki, sabanın arkasındaki bir çiftçiye rastlasan ve ondan şiir söylemesini istesen, anında sana önerdiğin ve gerçekçi olarak istediğin manada şiir söyler⁵⁶ (Kazvinî, t.y., s. 541).⁵⁷

2. 18. Şentera (شنترة)

Şentera'nın Endülüs'te Üşbûne yakınlarında ve deniz sahilinde bir şehirdir. Üzerinde dağılmayan bir sis vardır. Şaşırtıcı özelliklerinden birisi de elmasıdır. Buradaki elmanın çevresi üç karıştır. Günümüzde Frankların elindedir. Buraya 543/1148 senesinde hâkim oldular (Kazvinî, t.y., s. 542).⁵⁸

2. 19. Şenterîn (شنترين)

Şenterîn (Santarem) Endülüs'te Bâce yakınlarında ve deniz sahilinde bir şehirdir. Topraklarında oldukça üzüm bağları vardır. Şehir, Bâce Nehri kenarında kuruludur. Nehir suyunun fazlası, Mısır Nil'inin fazla sularının akması gibi bataklıklara akar. Halkı, ülkenin diğer yerlerinde tarım mevsimi geçtikten sonra, taşkına ve yerlerin nemliliğine göre tarım yapar ve ürün hemen yetişir. Burada kaliteli amber⁵⁹ yer almaktadır. Deniz, zaman zaman bunları kıyıya vurmakta ve buradan da diğer ülkelere götürülmektedir.

Burasının şaşırtıcı özelliklerinden biri, denizden çıkan bir hayvanla ilgilidir. Rivayete göre bu hayvan, sahildeki taşlara sürtündüğünde altın renginde ve ipek yumuşaklığında tüyler dökülür. Bu tüylerin son derece az ve kıymetli olduğu, halk tarafından toplanarak kumaş dokumalarında kullanıldığı aktarılır. Hükümdarlar, bu tüylerin dışarıya çıkarılmasına sınırlama getirmiş, gizlice

Memâlik'inde, Makdisî'nin *Ahsen*'inde, Mes'ûdî'nin *Tenbîh*'inde ve *Mürûcû'z-Zeheb*'inde, Ya'kûbî'nin *Büldân*'ında ve *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Şâşîn'e dair bir kayıt yoktur.

⁵² İspanya'nın Aragon bölgesinde yer alan Guadalajara'dır (Molenat, 1997, s. 307).

⁵³ İbn İzârî'nin eserinde Şagnese'ye dair bir bilgi tespit edilememiştir.

⁵⁴ Ebü'l-Fidâ'nın *Büldân*'ında, Hamevî'nin *Mu'cem*'inde, Gırnâtî'nin *Seyahatnamesi*'nde, İbn Cübeyr'in *Seyahatnamesi*'nde, İbn Havkal'ın *İslâm Coğrafyası*'nda, İbn Hurdâzbih'in *Memâlik*'inde, İbn Rüşte'ın *Nefise*'sinde, İbnü'l-Fakîh'in *Büldân*'ında, İbnü'l-Verdî'nin *Harîde*'sinde, İdrîsî'nin *Nüzhe*'nde, İstahrî'nin *Memâlik*'inde, Makdisî'nin *Ahsen*'inde, Mes'ûdî'nin *Tenbîh*'inde ve *Mürûcû'z-Zeheb*'inde, Ya'kûbî'nin *Büldân*'ında ve *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Şagnese'ye dair bir kayıt yoktur.

⁵⁵ Günümüzde *Silves* olarak bilinen Şilb, Portekiz'in Algarve bölgesinde yer alan bir yerleşim yeri ve belediyesidir (Cushing, 2017, s. 48).

⁵⁶ İbn İzârî'nin eserinde Şilb'e dair bir bilgi tespit bulunmamaktadır.

⁵⁷ Hamevî ve İdrîsî'nin eserinde Şilb'e ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla tam olarak örtüşmemektedir (Hamevî, 1977, s. 357; İdrîsî, 2020, s. 36).

⁵⁸ Leşbûne *a'mâl*inden bir şehirdir. Endülüs'te bulunmaktadır (Hamevî, 1977, s. 367).

⁵⁹ Amber, okyanusların çeşitli kesimlerinden toplanan güzel kokulu bir maddedir (Erdem, 1991, s. 7).

götürülenler dışında şehirden çıkarılmamıştır. Değeri ve zarafeti sebebiyle bu tüylerden dokunan kıyafetlerin fiyatının bin dinardan fazla olduğu belirtilmektedir (Kazvinî, t.y., s. 542).⁶⁰

2. 20. Şente-Meriyye (شنت مريّة)

Şente-Meriyye (Almeria) Endülüs'te kadîm bir şehirdir. Frankların dilinde Şente-Meriyye'nin Hz. Meryem'in şehri demektir. Burada bir kilise vardır. Ahmed b. Ömer el-İzârî'nin bildirdiğine göre, "Kilise yüksek bir yapıdır ve gümüşten büyük bir direği mevcuttur. Görenler, ifrat derecesindeki eni ve boyuyla bir benzerini görmemişlerdir. İnsanlar kollarıyla tek başına bunu saramaz."⁶¹ Ayrıca şehirde bir su kaynağı vardır. Bu, uzaktan bakıldığında akan bir pınar gibi görüldüğü; fakat yaklaşıldığında akmadığı anlaşılr. Uzaklaşıldığında tekrar akıyor gibi görünen bu durumun, şehir halkı arasında meşhur olduğu ve buraya gelen herkes tarafından bilindiği aktarılmaktadır (Kazvinî, t.y., s. 542-543).⁶²

2. 21. Şankunîre (شנקنيرة)

Şankunîre'nin Endülüs'te Lûrka arazisinde bulunan bir yerdir. Allah Teâlâ buraya başka topraklarda bulunmayan bir bereket ve kuvvet vermiştir. Gırnâtî el-Ensârî'nin rivayetine göre, burası manzarası güzel, ürünleri bol ve otlakları hoş olan bir yerdir. Ekilen bir tohum 300 başağa kadar verir. Bu yerin mesafesi Kartâcenne⁶³ (Carthagène)'den Lûrka'ya kadar 40 mildir. Tohumunun kökünden 100 kök çıkar. İşte bu özellikler başka yerlerde yoktur (Kazvinî, t.y., s. 543).⁶⁴

2. 22. Tartûşe (طروطوشة)

Tartûşe (Tartosa) Endülüs'te Belensiye yakınlarında bulunan kadîm bir şehirdir. Şehir, Ebro Nehri kıyısında yer almakta olup hem kara hem de deniz kıyısında bulunmaktadır. Burası iç içe girmiş bir şehirdir. El-İzârî'nin anlattığına göre, iç şehrin şaşırtıcı yönü, buraya asla ordunun girmemiş olmasıdır. Yine El-İzârî'nin bahsettiğine göre, geçmiş zamanlarda buraya sivrisinek girmemiştir. Öyle ki, surunun dışında bulunurlar ve elini uzattığında üzerine konarlar. Elini geri çektiğinde ise sivrisinekler düşerler. Ayrıca burada *Megrâve* olarak tanınan bir yer vardır. Burada pınarların bulunduğu çorak olmayan bir yerde gizlenmiş bir ateş bulunur. Fakat ateşin bulunduğu yer eğik görünür. Bunun tahkik etmek isteyen kişi, buraya bir odun parçası götürür. Muhakkak ki bu odun parçası bir saat içerisinde yanar ve kora dönüşür.

Tartûşe'de hayrı ve bereketi bol bir dağ vardır. Her türlü meyvenin bulunduğu yalçın bir dağdır. Yüksek yerlerinde meraları ve suları bol ovalar yer alır. Burada kerestesi sâc ağacının kerestesine benzeyen bir ağaç vardır. Bundan aletler ve kaplar yapılır. Şehirde oldukça kaliteli sürme madeni ve cam madeni vardır (Kazvinî, t.y., s. 544-545).⁶⁵

⁶⁰ İdrîsî, Hamevî, Ebü'l-Fidâ, İstahrî'nin eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de Şenterîn'e ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla örtüşmemektedir (İdrîsî, 2020, s. 33; Hamevî, 1977, s. 367; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 159; İstahrî, 1967, s. 42; İstahrî, 2015, s. 45; Anonim, 2008, s. 116).

⁶¹ Bu bilgi, İbn İzârî'nin eserinde mevcuttur (İbn İzârî, 1983, s. 43).

⁶² İbnü'l-Verdî, Ebü'l-Fidâ, Hamevî, İbn Havkal, İdrîsî'nin eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de Şente-Meriyye'ye dair bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla aynı değildir (İbnü'l-Verdî, 1991, s. 34; Ebü'l-Fidâ, 2017, s.163-164; Hamevî, 1977, s. 119; İbn Havkal, 2017, s. 115; İdrîsî, 1989, s. 115; İdrîsî, 2020, s. 41-42; Anonim, 2008, s. 116).

⁶³ Kartâcenne, verimli topraklara sahip bir şehirdir. (Burada) Kandûk diye adlandırılan bir bölge vardır. Toprağı verimli ve bereketlidir (İbnü'l-Verdî, 1991, s. 35).

⁶⁴ Tüdmîr *a'mâl*'inden bir nahiye'dir (Hamevî, 1977, s. 368).

⁶⁵ İdrîsî, Ya'kûbî ve Hamevî'nin eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de Tartûşe'ye dair bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla örtüşmemektedir (İdrîsî, 2020, s. 36; Ya'kûbî, 2002, s. 355; Ya'kûbî, 2021, s. 125; Anonim, 2008, s. 116; Hamevî, 1977, s. 30).

2. 23. Tarrakûne (طَرَكُونَة)

Tarrakûne Endülüs'te kadîm ve büyük bir şehirdir. Bahrü's-Şâmî (Akdeniz) kıyısında, Tartûşe yakınında yer almaktadır. El-Îzârî'nin aktardığına göre, şehrin altında geniş tüneller bulunmakta olup bu tünellerin içinde çok sayıda yapının varlığından söz edilir. Şehir günümüzde Frankların elindedir⁶⁶ (Kazvinî, t.y., s. 545).⁶⁷

2. 24. Talabîra (طَلْبِيرَة)

Talabîra (Talavera)'nın Tuleytula yakınlarında kadîm bir şehirdir. Büyük bir dağın tepesinde kurulmuştur. Şaşırtıcı yönlerinden biri, bol miktarda su kaynayan pınarın bulunmasıdır. Bu pınarın üzerinde 20 değirmen dönmektedir (Kazvinî, t.y., s. 545).⁶⁸

2. 25. Tuleytula (طَلَيْطُلَة)

Tuleytula (Toledo) Endülüs'te büyük bir şehirdir. Güç ve hayrının bolluğu ile en görkemli şehirlerden biri olan Tuleytula, *Hükümdarlar Şehri (Medînetü'l-mülûk)* olarak isimlendirilir. Toprağının bereketi ve havasının letafeti sebebiyle ürünlerin yer altı depolarında 70 sene boyunca değişmeden kaldığı aktarılmaktadır.

Burada şaşırtıcı bir köprü vardır. Köprüyü vASFedenler, onun vadinin bir tarafından diğer tarafına uzanan tek parça yay şeklinde olduğunu söylediler. Yer yüzeyinde, Suver Köprüsü dışında yay şeklinde bu kadar büyük başka bir köprü yoktur. Muhammed b. Abdürrahîm el-Gırnâtî şöyle dedi: “Tuleytula'nın yakınlarında büyük bir nehir vardır. Cinler bunun üzerine bir dağdan bir dağa gökkuşağı gibi taştan yüksek bir köprü inşa ettiler. Her bir taş büyük bir ev gibidir. Taşlar birbirine demir parçalarla bağlandı ve üzerine siyah kurşun döküldü. Bu şekilde tek parça bir evdir. Ona bakanlar yapısının dayanıklılığından dolayı şaşırırlar. Bu nehrin suyu asla kesilmez.”

Burada yağmur taşı bulunmaktadır. Mağriblilerden birisinin aktardığına göre, Tuleytula yakınlarında bir taş vardır; kavim yağmur yağmasını istediğinde bu taş kaldırılır ve tutulduğu sürece yağmur yağmazdı.

Burada sert kayadan yapılmış iki öküz heykeli mevcuttur. El-Îzârî tarafından, Târik b. Ziyâd⁶⁹ (öl. 102/720) Tuleytula'ya saldırdığı zaman bu öküzlere bindiği ve burayı ordugâh olarak kullandığı aktarılmıştır. Bunun tılsımlı bir şey olabileceği söylenmiştir.

Hükümdarların evi buradaydı. Ölen her hükümdarın tacı bu eve bırakılırdı. Üzerinde ise sahibinin ömrü ve velâyet süresi yazılırdı. Burada hükümdarlardan birisinin üzerinde kilit bulunan bir başka evi vardı. Kendisinden sonra hükümdar olana bu evi açmamasını vasiyet etti. Sonunda hükümdarlık Luzerîk⁷⁰ (Ludewick) isminde bir adama ulaştı. Luzerîk ilk olarak eve girdi ve içerisinde hükümdarları sayınca 24 taç buldu. Diğer evin kapısının üzerinde 24 kilit buldu. İçeride hazine olduğunu düşündü ve açmak istedi. Papazlar ve rahipler toplandılar ve bu durumu önemsediler. Luzerîk'ten kendisinden önceki hükümdarların yolunu meslek izlemesini istediler. Ancak Luzerîk açmak istedi. Ona: “Ey hükümdar! Sen burayı açma! İçeride bulunduğunu düşündüğün hazineyi söyle, biz onu sana verelim.” dediler. Ancak Luzerîk açmak istedi. Açtığı zaman, içeride nalınları ve sarıklarıyla atları üzerinde Arapların resimleri vardı. İçlerinde ise bir

⁶⁶ İbn İzârî'nin eserinde Tarrakûne'ye dair bir bilgi tespit edilememiştir.

⁶⁷ İdrîsî'nin eserinde *Tarragone* şeklinde imlenmiştir (İdrîsî, 2020, s. 36). İdrîsî ve Hamevî'nin eserinde Tarrakûne'ye dair bilgiler mevcuttur; ancak bu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla aynı değildir (Hamevî, 1977, s. 32; İdrîsî, 2020, s. 36-37).

⁶⁸ İdrîsî ve Hamevî'nin eserinde Talabîra'ya dair bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla tam olarak örtüşmemektedir (Hamevî, 1977, s. 37; İdrîsî, 2020, s. 36).

⁶⁹ Endülüs'ü fetheden kumandan (Atçeken, 2011, s. 24).

⁷⁰ Luzerîk, bir lakap olup son Luzerîk'in Galiçyalı bir Endülüs hükümdarı olduğu belirtilmektedir. Son Endülüs hükümdarı olarak anılan Luzerîk'in, Endülüs'ün fethini müteakip Târik b. Ziyâd'ın Tuleytula'ya girişi sırasında öldürüldüğü nakledilmektedir. (Mes'ûdî, 2005, s. 361).

mektup vardı: “Bu ev kilitli kaldığı sürece hükümdar bizdendir. Açıldığı takdirde, hükümdarlık gider.” yazılı idi.

Luzerîk kapıyı açtığına pişman oldu. Kapının açıldığı sene, Velid b. Abdülmelik⁷¹ (öl. 96/715) döneminde Araplar şehirlerine girdi. Şehri ele geçirdikleri zaman, burada Hz. Süleyman b. Dâvûd (as.)’un altından sofrasını buldular.⁷² Büyüklüğünden dolayı taşınması mümkün olmadı. Bunun üzerine Velid, Kabe’nin ve oluğun süslenmesi için parçalanmasını emretti ve bu şekilde yapıldı. 477/1084 senesinde Franklar tarafından işgal edilinceye kadar Müslümanların elinde kaldı. Hâlâ onların ellerindedir (Kazvinî, t.y., s. 545-547).⁷³

2. 26. Gırnâta (غرناطة)

Gırnâta (Granada) Endülüs’te İlbîre yakınlarında bulunan kadîm bir şehirdir. Endülüs ülkesinin en güzel ve korunaklı şehirlerindendir. Gırnâta, Endülüs dilinde *nar* anlamına gelir. *Kalûm Nehri*⁷⁴ olarak tanınan nehir şehri ikiye böler. Kalûm Nehri mecrasından saf altın tozu çıkarılan meşhur bir nehirdir

Şehrin üzerine doğru uzanan Selc Dağı (Sierra Nevada)⁷⁵ burada yer almaktadır. Dağın zirvesinde yaz günlerinde reyhan türleri, zarif bahçelerin, baharat çeşitleri ve şifalı otlar bulunmaktadır. Buradaki zeytin ağacı dünyanın şaşırtıcı şeylerinden biridir.

Ebû Hâmid el-Endelüsî tarafından şöyle denilmiştir: “Endülüs’te Gırnâta’nın yakınlarında bir kilise, yanında bir su pınarı ve bir zeytin ağacı bulunmaktadır. İnsanlar senenin belirli günlerinde buraya gelmektedir. O gün güneş doğduğunda pınardan su fışkırmaya başlamakta ve çok miktarda su akmaktadır. Ağaçta zeytin çiçekleri belirmekte, ardından zeytin oluşmakta, aynı gün büyüyüp siyahlaşmaktadır. Bu zeytinlerden alabildikleri kadar alınmakta, sudan da tedavi için faydalanılmaktadır.”

Muhammed b. Abdürrahîm el-Gırnâtî bu ağacın Gırnâta’da olduğunu söyledi. Fakîh Saîd b. Abdurrahman el-Endülüsî’nin bana anlattığına göre, bu ağaç Sekvera’dadır. El-İzârî ise şöyle dedi: “Bu ağaç Lûrka’dadır.”⁷⁶ Söyleyenlerin hepsi Endülüslüdür. Bahsedilen yerlerin hepsi Endülüs topraklarındadır. Onların her biri kendilerine yakın olan bir yeri eklemeyi uygun görmüştür (Kazvinî, t.y., s. 547).⁷⁷

⁷¹ Emevî halifesidir (705-715) (Koyuncu, 2013, s. 30).

⁷² İbnü’l-Verdî, İbnü’l-Fakîh, İdrîsî, İbn Rüsteh ve İdrîsî gibi tarihçiler Tuleytula’da Hz. Süleyman b. Dâvûd’a ait mâide (sofra) varolduğunu ifade etmektedir (İbnü’l-Verdî, 1991, s. 37; İbnü’l-Fakîh, 1996, s. 134; İbn Rüsteh, 2017, s. 98; İdrîsî, 1989, s. 94; İdrîsî, 2020, s. 32).

⁷³ İbnü’l-Fakîh, İdrîsî, İbnü’l-Verdî, Ya’kûbî, İbn Havkal, İdrîsî, Hamevî, Ebü’l-Fidâ, İstahrî’nin eseri ile *Hudûdü’l-Âlem*’de Tuleytula’ya ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî’nin aktardıklarıyla tam olarak örtüşmemektedir (İbnü’l-Verdî, 1991, s. 36-37; Ya’kûbî, 2002, s. 355; Ya’kûbî, 2021, s. 125; İbnü’l-Fakîh, 1996, s. 134; İbn Havkal, 2017, s. 121; İdrîsî, 1989, s. 70, s. 87-88; İdrîsî, 2020, s. 25, s. 31; Hamevî, 1977, s. 39; Ebü’l-Fidâ, 2017, s. 164; İstahrî, 1967, s. 42; İstahrî, 2015, s. 45; Anonim, 2008, s. 115).

⁷⁴ Muhtemelen günümüzdeki Darro Nehri’dir.

⁷⁵ Şüleyr Dağı olarak imlenmektedir. Günümüzde Sierra Nevada Dağı olarak bilinmektedir (Şeyban, 2014, s. 70).

⁷⁶ Bahse konu olan bu bilgi, İbn İzârî’nin eserinde bulunmamaktadır.

⁷⁷ İdrîsî, İbnü’l-Verdî, Gırnâtî, Makdisî, Ebü’l-Fidâ ve Hamevî’nin eserinde Gırnâta’ya dair bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler, Kazvinî’nin aktardıklarıyla aynı değildir (İdrîsî, 1989, s. 135; İdrîsî, 2020, s. 46-47; İbnü’l-Verdî, 1991, s. 34, Gırnâtî, 2022, s. 155-156; Makdisî, 2022, s. 172; Ebü’l-Fidâ, 2017, s. 163; Hamevî, 1977, s. 195). Kazvinî’nin, bu bölümde Gırnâtî’yi referans göstererek verdiği bilgiye Gırnâtî’nin eserinde rastlanmamıştır.

2. 27. Febra (فبرا)

Febra, Endülüs topraklarında ve Kurtuba yakınlarında kadîm bir şehirdir. El-İzârî tarafından şöyle denilmiştir: “Burada, büyüklüğü bilinmeyen ve *Bâbü’r-Riyâh* adı verilen şaşırtıcı bir mağara vardır. Eğer orada durulup içerisine elbise asılırsa, rüzgâr tarafından havaya kaldırılır.” Yine el-İzârî tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Ümeyyeoğullarının hükümdarlarından biri tarafından bu mağaranın samanla doldurulması emredilmiştir. O bölge halkı tarafından saman yığılmış ve mağaranın en yüksek yerine kadar doldurulmuştur. İnsanlar mağaranın ağzına oturmuşlardır. Saman yığınının onlarla birlikte hareket ettiği ve anında battığı görülmüştür. İnsanlar kurtulmuştur. Bu samanın nereye gittiği kimse tarafından anlaşılamamıştır. Ancak bu dağın kaynaklarından birinden samanın bir kısmının çıktığı görülmüştür.”⁷⁸ (Kazvinî, t.y., s. 549).⁷⁹

2. 28. Ferâga (فراغة)

Ferâga Endülüs'te Lâride (Lérida) yakınlarında bir şehirdir. Binaları güzel; su ve bahçeleri çoktur. Buranın manzarası da güzeldir. Şehrin altında çok sayıda tünel vardır. Bunlar sığınak olarak kullanılır. Anlatılanlara göre, burada oldukça kaliteli safran yetiştirilmektedir; ondan daha iyisi yoktur (Kazvinî, t.y., s. 549-550).⁸⁰

2. 29. Fehmîn (فهمين)

Fehmîn Endülüs topraklarında, Tuleytula yakınlarında korunaklı bir kaledir. Kale halkının içme suyunun karşılandığı bir kuyu yer alır. İçinde sülük bulunduğu asla bilinmezdi. Zaman içerisinde kuyuda çamurun çoğaldığı ve temizlenme ihtiyacının duyulduğu belirtilmektedir. Çok miktarda çamurun çıkarıldığı ifade edilir (Kazvinî, t.y., s. 550).⁸¹

2. 30. Kâdis (قادس)

Kâdis (Cádiz) Endülüs yakınlarında bir ada olup, uzunluğu 12 mildir. Burada suları tatlı kuyular vardır. İçerisinde eski eserler mevcuttur. Bunlardan birisi Endülüs Yarımadası'ndan Berberîlerin çıkarılması için yapılan tılsımdır. Anlattıklarına göre, İslâm'dan önce bu adanın hâkimi Rum hükümdarlarındandı. Güzel bir kızı vardı. Bu yörenin hükümdarları kendisine talip oldular. Bunun üzerine kız: “Her kim, adama Berberîlerin girmesine engel olan bir tılsım yaparsa veya her kim suyu karadan üzerinde değirmenin döndüğü yere götürüşe onunla evlenirim.” dedi. İki hükümdar, birisi tılsım yapmak ve diğeri karadan su götürmek üzere çalışmaya başladı. Kıza: “Hangisiyle evleneceksin?” denildi. Kız: “İkisinden önce bitirenle evlenirim.” dedi.

Suyu getirecek olana gelince; denizi ortasına sağlam bir bina yapmıştı. Deniz suyundan bir şey içilmemesi için taşlarla ve kurşunla sağlamlaştırdı. Daha sonra karadaki nehrin suyunu buraya gönderdi ve sonunda su Kâdis Adası'na ulaştı. Denizdeki eseri günümüzde görünür; ancak zamanın geçmesiyle yıkılmış bir haldedir.

⁷⁸ İbn İzârî'nin eserinde Febra ile ilgili bir bilgi tespit edilmemiştir.

⁷⁹ Ebü'l-Fidâ'nın *Büldân*'ında, Hamevî'nin *Mu'cem*'inde, Gırnâtî'nin *Seyahatnamesi*'nde, İbn Cübeyr'in *Seyahatnamesi*'nde, İbn Havkal'ın *İslâm Coğrafyası*'nda, İbn Hurdâzbih'in *Memâlik*'inde, İbn Rüsteh'in *Nefise*'sinde, İbnü'l-Fakîh'in *Büldân*'ında, İbnü'l-Verdî'nin *Harîde*'sinde, İdrîsî'nin *Nüzhe*'nde, İstahrî'nin *Memâlik*'inde, Makdisî'nin *Ahsen*'inde, Mes'ûdî'nin *Tenbîh*'inde ve *Mürûcû'z-Zeheb*'inde, Ya'kûbî'nin *Büldân*'ında ve *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Febra'ya dair bir kayıt yoktur.

⁸⁰ Ebü'l-Fidâ'nın *Büldân*'ında, Hamevî'nin *Mu'cem*'inde, Gırnâtî'nin *Seyahatnamesi*'nde, İbn Cübeyr'in *Seyahatnamesi*'nde, İbn Havkal'ın *İslâm Coğrafyası*'nda, İbn Hurdâzbih'in *Memâlik*'inde, İbn Rüsteh'in *Nefise*'sinde, İbnü'l-Fakîh'in *Büldân*'ında, İbnü'l-Verdî'nin *Harîde*'sinde, İdrîsî'nin *Nüzhe*'nde, İstahrî'nin *Memâlik*'inde, Makdisî'nin *Ahsen*'inde, Mes'ûdî'nin *Tenbîh*'inde ve *Mürûcû'z-Zeheb*'inde, Ya'kûbî'nin *Büldân*'ında ve *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Ferâga'ya dair bir kayıt yoktur.

⁸¹ İdrîsî ve Hamevî'nin eserinde Fehmîn'a dair bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla tam olarak örtüşmemektedir (İdrîsî, 2020, s. 29; Hamevî, 1977, s. 281).

Tılsım yapana gelince; tunçla karıştırılmış demirden, bir Berberî adam suretinde bir heykel yaptırdı. Adamın sakalı vardı ve omuzlarından bacaklarının yarısına kadar asılı, altın işlemeli bir örtü örtmüştü. Örtünün fazlasını göğsüne doğru kapatarak sol eliyle toplamıştı. Sağ eli, elindeki kilidin anahtarını tutmuş bir halde uzanmış ve denizi işaret ederek sanki “geçiş yok” der gibiydi. Heykel yüksek bir yapının tepesinde durmaktadır. Uzunluğu yaklaşık 60 arşın, resmin uzunluğu 6 arşın kadardır. Anlattığına göre, resmin yüzünün dönük olduğu deniz *Eblâye* olarak isimlendirilir ve bundan sonra burada gemi içerisinde burada oturan ya da geçen görülmemiştir.

Anlattıklarına göre, suyu getirecek olan tılsım yapandan önce bitirdi. Bunun üzerine adanın hâkimi: “Onun daha önce bitirdiğini belli etmeyin! Yoksa tılsım işini bitirmez!” dedi. Tılsımı yapan bu işi tamamlayınca, kendisine: “Senden önce bitiren oldu.” denildi. Bunun üzerine kendisini üzerinde tılsımın bulunduğu o yüksek yerden attı ve öldü. Böylece adanın hâkiminin hem suyu hem de tılsımı oldu ve bu durum hâlâ bu şekilde sürmektedir. 400/1009 senesine kadar deniz dalgalı, ada ise korunaklı olarak kaldı. Resmin elinden anahtar düştü ve Sebte şehrinin hâkimine götürüldü. Anahtarı tarttı, üç rıtl geldi. Deniz sakinledi ve o anda gemiler geçmeye başladı. Yine anlattığına göre, tılsım 540/1145 yılında yıkıldı. Altında hazine bulma ümidiyle onu yıktılar; ancak hiçbir şey bulamadılar (Kazvinî, t.y., s. 550-551).⁸²

2. 31. Kurtuba (قرطبة)

Kurtuba (Córdoba) Endülüs ülkesinin ortasında büyük bir şehirdir. Ümeyyeoğulları iktidarının taht şehriydi. Çevresi 14 mil, eni 2 mildir. *Vâdi'l-Kebîr*⁸³ olarak bilinen büyük nehrin kenarındadır ve nehrin üzerinde iki köprü bulunmaktadır.

Mescidü'l-Câmi'⁸⁴, İslâm mescidlerinin en büyüğü, yapısının ve sütunlarının güzelliğiyle en çok cemaat barındırandır. Uzunluğu 400 arşın, eni 300 arşındır. Yapısı ve sütunları mermer, mozaik ve altındır. Hemen hizasında çay suyundan arklar ve havuzlar mevcuttur.

Esirler Kilisesi burada yer almaktadır. Hristiyanlar nezdinde muteberdir ve ziyarete gidilir. El-İzârî şöyle dedi: “Müslümanlar Kurtuba'yı ele geçirmeye niyetlendiler ve çobanlarından birisini esir alıp burayı sordular. Çoban buranın çok korunaklı olduğunu, ancak Köprü Kapısı üzerinde bir geçit bulunduğunu” dile getirdi.⁸⁵ Gece çökünce, bu geçide gittiler ve buradan girerek *Köprü Kapısı* denilen şehrin kapısına geldiler. Nöbetçileri öldürdüler, kapıyı açtılar ve şehre girdiler. Kurtuba'nın hâkimi Müslümanların girdiklerini öğrenince, şehrin ileri gelenleri ile birlikte çıktı ve bu kiliseye sığındı. Bunun üzerine Müslümanlar üç gün boyunca onları muhasara altına aldılar. Onlar bu durumda iken, sarı bir atın üzerinde bir savaşçı kaçarak çıktı ve sonunda şehrin hendeğine vardı. İsmi *Mugîs*⁸⁶ olan Müslümanların emiri onu izledi. Mugîs'i gören at hareketlendi ve düştü ve boynu zedelendi. Mugîs onu esir aldı ve savaşçıların bulunduğu yere geri döndü. Onları esir alıp öldürdü. Böylece kilise *Esirler Kilisesi* olarak isimlendirildi (Kazvinî, t.y., s. 552).⁸⁷

⁸² İdrîsî, Mes'ûdî, Ebü'l-Fidâ, Hamevî ve Gırnâtî'nin eserinde Kâdis Adası'na ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla tam olarak örtüşmemektedir (İdrîsî, 2020, s. 41; Gırnâtî, 2022, s. 97; Mes'ûdî, 2018, s. 90; Ebü'l-Fidâ, 2017, s. 58, 172; Hamevî, 1977, s. 290).

⁸³ Şimdiki Guadalquivir Nehri'dir. İspanya'nın en büyük üçüncü nehridir (Irving, 2002, s. 451).

⁸⁴ Kiliseye çevrilmiş ve *Córdoba Katedrali* denilen Kurtuba Ulucamii, Endülüs mimarisinin en tanınmış ve en büyük binasıdır (Beksaç, 2002, s. 453).

⁸⁵ Bu bilgi, İbn İzârî'nin eserinde yoktur.

⁸⁶ Mugîs er-Rûmî, Târik b. Ziyâd'ın kumandanlarından (Irving, 2002, s. 452).

⁸⁷ İbnü'l-Fakîh, İbn Cübeyr, İdrîsî, İbn Havkal, İbnü'l-Verdî, Ya'kûbî, Hamevî, Ebü'l-Fidâ, Makdisî'nin eseri ile *Hudûdü'l-Âlem*'de Kurtuba'ya ilişkin bilgilere yer verilmiştir; ancak söz konusu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla tam olarak örtüşmemektedir (İbnü'l-Fakîh, 1996, s. 134; İbn Cübeyr, 2020, s. 252-254; İdrîsî, 1989, s. 147-151; İdrîsî, 2020, s. 50-53; İbn Havkal, 2018, s. 116; İbnü'l-Verdî, 1991, s. 201).

2. 32. Kastalûne (قسطلونة)

Kastalûne Endülüs'te Besta yakınlarında kadîm bir şehirdir. Şehrin içerisinde mağara bulunan bir dağ vardır. Mağaranın tepesindeki sular nokta nokta hoş bir biçimde altındaki çukura damlar. Bu suların damlalarıyla birlikte çukurda toplandığı ve hiç eksilmediği ifade edilir. Çukurdaki sudan içilse de azalmanın olmadığı rivayet edilmiştir (Kazvinî, t.y., s. 553).⁸⁸

2. 33. Leble (لبلة)

Leble (Niebla)⁸⁹ Endülüs'te İşbîliye yakınlarında kadîm bir şehirdir. Hayrı ve bereketi boldur. Burada eski eserler fazladır. Lehşer buradadır. Bu nehrin üç pınarı vardır. Bunlardan biri Lehşer Pınarı'dır ve içlerinde suyu en bol ve en tatlı olanıdır. İkincisi Şebb Pınarı'dır ve Şebb'den kaynamaktadır. Üçüncüsü Zâc Pınarı'dır ve Zâc'dan doğmaktadır. Lehşer Pınarı'nın suyu çoğalınca, su tatlı olur. Zâc ya da Şebb Pınarı'nın suyu çoğalınca, tadı değişir. Burada kara ve deniz avcılığı yapılmaktadır. Buradan kaliteli kanarya ve uzaklarda bir benzeri olmayan hünnap götürülür. Burada kaliteli deri üretilir ve bu derinin *Tâifî* adıyla taklidi yapılır (Kazvinî, t.y., s. 555).⁹⁰

2. 34. Leşbûne (لشبونة)

Leşbûne Endülüs'te Kurtuba'nın batısında, denize yakın kadîm bir şehirdir. Burada, buzâtü'l-hulles kovanlarının yer aldığı dağlar bulunur. Bu tür kovanlar başka hiçbir yerde yoktur. Buradan elde edilen bal Endülüs'teki diğer bütün ballardan üstündür ve şekere benzer. Bir beze sarılacak olsa, onu kirletmez. Burada saf altın tozu madeni vardır. Sahilinde kaliteli amber mevcuttur. Franklar burayı 543/1148 yılında ele geçirdiler ve hâlâ onların elindedir (Kazvinî, t.y., s. 555).⁹¹

2. 35. Lûrka (لورقة)

Lûrka (Lorca) Endülüs'te büyük bir şehir olup Tüdmîr idârî bölgesinin merkezidir. Burası, Endülüs arazileri içerisinde en cömert ve özellikle meyveleri bakımından en bereketli yerdir. Burada güzellik ve bolluk açısından başka yerlerde bulunmayan meyve türleri vardır. Bilhassa armut, nar ve ayva çeşitleri boldur. El-İzârî'nin belirttiğine göre, toprağının güçlü olmasından dolayı burada salkımının ağırlığı 5 Bağdat rıtlı gelen üzüm vardır. Oradaki bir buğday tanesi 100 buğday tanesine bedeldir.

Lûrka toprakları Mısır Nil'i gibi bir nehir tarafından sulanır. Nehir topraklara yayılır ve çekildiği zaman tarım yapılır. Yiyecekleri yer altı depolarında 50 ya da daha fazla sene muhafaza edilir. Çoğunlukla buralara çekirge afeti mûsâllat olur. Anlattıklarına göre, kiliselerin birinde altından bir çekirge vardı. Bu sebeple Lûrka çekirge afetinden güvende idi. Bu altın çekirge çalındı. Bunun üzerine aynı sene çekirgeler ortaya çıktı ve bundan sonra da kaybolmadı. Aynı şekilde, *Lakîs* denilen öküz hastalığı da yoktu. Öyle ki, şehrin temellerinin birinde tunçtan iki öküz heykeli bulundu. Birisi ayakta, diğeri ona yönelmiş şekilde idi. Bunlar bulundukları yerden alınca, *Lakîs* hastalığı ortaya çıktı.

31; Ya'kûbî, 2021, s. 124; Hamevî, 1977, s. 324; Ebû'l-Fidâ, 2017, s. 161-162; Makdisî, 2022, s. 179; Anonim, 2008, s. 115).

⁸⁸ Hamevî ve Makdisî'nin eserinde Kastalûne'ye dair bir kayıt yoktur. Ancak yine Endülüs'te bulunan Kastalle kaydı mevcuttur (Makdisî, 2022, s. 172; Hamevî, 1977, s. 347).

⁸⁹ Günümüzde İspanya sınırları içerisinde bulunan Niebla'dır (Înân, 1997, s. 387).

⁹⁰ İdrîsî, Hamevî ve Ya'kûbî'nin eserinde dair bilgiler bulunmaktadır; ancak bu bilgiler, Kazvinî'nin aktardıklarıyla aynı değildir (Ya'kûbî, 2002, s. 354 Ya'kûbî, 2021, s. 124-125; İdrîsî, 1989, s. 77; İdrîsî, 2020, s. 27; Hamevî, 1977, s. 10).

⁹¹ Endülüs'te yer alan bir şehirdir. Şenterîn'e bağlı ve Kurtuba'nın batısında denize yakın kadim bir şehirdir. Dağlarında saf altın bulunur ve balı çok kalitelidir (Hamevî, 1977, s. 16).

Şaşırtıcı özelliklerden biri, dağ yönünde bulunan kilisedeki zeytin ağacıdır. Bu ağacın yıl boyunca belirli bir günde parladığı, olgunlaştığı, siyahlaştığı ve ertesi gün güzel kokular verdiği belirtilmektedir. Bu durumun halk tarafından bilinen meşhur bir hadise olduğu ifade edilir.

El-İzârî'nin aktardığına göre, Hristiyan olan sahipleri, buraya gelenlerin çokluğu ve kalabalıklaşma sebebiyle ağacı kesmişlerdir. Bir müddet kesik kaldıktan sonra aşılınmış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. El-İzârî, bu olaylardan 450/1058 yılı civarında bahsetti. Ayrıca şu rivayeti nakletmiştir: İbrâhim b. Ahmed et-Tartûşî tarafından kendisine bildirildiğine göre, Rum hükümdarı şu ifadeyi dile getirmiştir: “Endülüs'teki Mü'minlerin Emîrine bir hediye göndermek istenmektedir. İhtiyaç duyulan en büyük şeyin onun yanında bulunduğu söylenmiştir. Bu ihtiyaç, kilisede yer alan bir zeytin ağacıdır. Milat gecesi olduğunda yapraklandığı, olgunlaştığı ve gün boyunca yenildiği aktarılmaktadır. Onu görenin Allah katında yüksek bir mertebeye ulaştığı kabul edilmektedir. Bu nedenle söz konusu ağacın elde edilmesi arzu edilmektedir. Zira bu ağaç elde edildiğinde tüm nimetlerin elde edilmiş olacağına inanılmaktadır.”

Vâdi's-Semerât da burada bulunur. El-İzârî, bu bölgede *Vâdi's-Semerât* olarak bilinen bir arazi mevcuttur. Vadiden getirilen su ile sulama yapılmakta elma, armut, incir, zeytin ve benzeri ürünler yetiştirilmektedir. Ancak dut ağacının yetişmesi için gerçek bir fidana ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Bunları güvenilir insanlardan bir topluluk aktardı⁹² (Kazvinî, t.y., s. 555-556).⁹³

2. 36. Mâlita (مالطة)

Mâlita (Malta)⁹⁴ Endülüs yakınlarında bir adadır. Bu ada, hayır ve bereket bakımından zengindir. Uzunluğu 30 mildir. Gelişmiş bir ada olarak burada şehirler, köyler, ağaçlar ve meyveler vardır. 440/1048 yılından sonra buraya Rumlar saldırmıştır. Savaş açılmış ve Müslümanlardan malları ile kadınları talep edilmiştir. Bunun üzerine Müslümanlar bir araya gelmiş ve nüfus sayımı yapılmıştır. Kölelerin sayısının, hürlerin sayısından fazla olduğu görülür. Kölelere şöyle hitap edilmiştir: “Bizimle birlikte savaşmanız istenmektedir. Eğer zafer kazanılırsa, hürriyetinize kavuşursunuz. Bizim olan size ait olacaktır. Eğer gevşek davranılırsa hem biz hem de siz helâk edirsiniz.” Rumların bölgeye gelmesi üzerine birlik hâlinde ve eş zamanlı bir hücum edildi. Allah'ın yardımı ile Rumlar mağlup edilir. Rumlardan pek çok kimse öldürülmüştür. Kölelere hürriyet hakkı verilmiş, onların cesaretleri artmıştır. Böylece Rumlar bir daha saldırıya teşebbüs edememiştir (Kazvinî, t.y., s. 557).⁹⁵

2. 37. Mürbaytar (مريبطر)

Mürbaytar (Murviedro, Sagunto)⁹⁶ Endülüs'te Belensiye yakınlarında bir şehirdir. *Mu'cemü'l-Büldân*'ın müellifi tarafından nakledildiğine göre, burada hayret verici bir oyun alanının varlığından söz edilmektedir. Bunun mahiyeti hakkında kesin bir bilgi verilememektedir (Kazvinî, t.y., s. 563).⁹⁷

⁹² İbn İzârî'nin eserinde Lûrka'ya dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁹³ Endülüs'te olup Tüdmîr bölgesinde bulunmaktadır. Bir kalesi ve çorak toprakları vardır. Üzüm bağları çoktur. Mısır toprakları gibi bu topraklar da durgun sulu ile sulanmaktadır (Hamevî, 1977, s. 25).

⁹⁴ Günümüzde Malta olarak bilinen ada, Akdeniz'in tam ortasında yer almaktadır. Melita Latince, Mâlita Arapça ismidir (Süleyman, 1990, s. 2; Greene, 2019, s. 9).

⁹⁵ Endülüs'teki bir kasabadır. Mâlita hükümdarı Yahyâ, bir mühendisin kendisine zilleri kullanarak günün vakitlerinin belirleneceği bir resim yapmasını emreder (Hamevî, 1977, s. 43).

⁹⁶ Günümüzde İspanya sınırları içerisinde bulunmaktadır (Şeyban, 2015, s. 5).

⁹⁷ Kazvinî'nin, bu bölümde Hamevî'yi referans göstererek naklettiği bilgi Hamevî'nin eserinde yer almaktadır (Hamevî, 1977, s. 99).

Sonuç

Kazvinî'nin *Âsârü'l-Bilâd* adlı eseri, İslâm coğrafyacılığı geleneğinde hem içerik hem de yöntem açısından mühim bir yere sahiptir. Müellif, eserinde yalnızca coğrafi tasvirlerle yetinmemiş; şehirlerin tarihi, ekonomik, kültürel ve stratejik özelliklerini de kapsamlı biçimde ele almıştır. Bu çok boyutlu yaklaşım, Kazvinî'yi klasik dönem İslâm coğrafyacılığı içerisinde özgün bir konuma taşımaktadır.

Endülüs'e dair tasvirler, eserin içerik açısından en dikkat çekici bölümlerini oluşturmaktadır. Kazvinî'nin aktardığı bilgiler, bölgenin coğrafi ve doğal kaynaklar bakımından ne denli zengin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Madenler, değerli taşlar ve botanik çeşitlilik, bölgenin ekonomik potansiyeline işaret ederken; zincifre, kükürt, altın ve gümüş gibi unsurlar, dönemin maden ve ticaret anlayışına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Aynı şekilde reyhan, sümbül, Hindistan kökü ve öd ağacı gibi ürünlerin zikri, botanik çeşitlilik ile tıbbî ve kültürel kullanımın önemini ortaya koymaktadır.

Kazvinî'nin dikkat çektiği unsurlar yalnızca maddî zenginliklerle sınırlı değildir. Metinlerde olağanüstü tabiat olayları ve halk inanışlarına da yer verilmiştir. Örneğin, sıcak ve soğuk su pınarlarının yan yana bulunması, bilinen anlamda odun ya da kömürsüz metan ya da doğal gaz türevlerinin varlığına işaret eder. Duman çıkaran dağlar, med-cezir olayları ve ateşsiz yanan mağaralar gibi tasvirler ise dönemin bilimsel merakını ve kozmografik bakış açısını yansıtmaktadır. Bu yönüyle söz konusu bilgiler, yalnızca coğrafya literatürü açısından değil; aynı zamanda bilim tarihi, doğa felsefesi ve folklor çalışmaları açısından da değerlidir.

Endülüs'ün "orta iklim" kuşağına dahil edilmesi, İslâm coğrafyacılığında yaygın olan iklim teorisinin bir yansımasıdır. İklimsel özelliklerin bolluk, bereket ve şehirleşme ile ilişkilendirilmesi, bölgenin İslâm dünyasındaki özel konumunu vurgulamaktadır. Halkın zühd, ibadet ve ilimle meşguliyetine dair bilgiler ise kültürel ve dinî kimliğin ön plana çıkarılmasına hizmet etmektedir.

Şehirlerin kendilerine has özelliklerine dair ayrıntılar, eserin somutluğunu artırmaktadır. Örneğin, Kurtuba (Córdoba), İşbiliye (Sevilla) ve Gırnâta (Granada) gibi büyük merkezler mimarî ihtişamları ve ibadethaneleriyle öne çıkarken, Kâdis (Cádiz), Kastalûne ve Leble (Niebla)'da su kaynakları, mağaralar ve pınarlar ön plana çıkarılmaktadır. Tılsımlar, olağanüstü ağaçlar ve kendi kendine kaybolan unsurlar, şehirlerin ekonomik ve siyasî değerlerinin ötesinde sembolik ve kültürel anlamlar taşıdığını göstermektedir.

Ekonomik faaliyetler de benzer bir titizlikle aktarılmıştır. Safran, zeytin, hünnap, kaliteli deriler ve av hayvanları tarım ve ticaretin önemine işaret ederken; gümüş, şap ve çinko gibi madenler bölgenin doğal zenginliklerini desteklemektedir. Su kaynaklarına dair ayrıntılar gelişmiş bir su kültürüne işaret etmektedir.

Kazvinî'nin Endülüs şehirlerine dair aktarımları, diğer İslâm coğrafyacılarıyla yapılan mukayeselerle daha da anlam kazanmaktadır. Örneğin diğer kaynaklarda yer almayan Belkuvâr, Şâşîn, Şagneş, Febra ve Ferâga gibi şehirlerin Kazvinî'nin eserinde kaydedilmesi hem eserin ilmi değerini artırmakta hem de Orta Çağ İslâm coğrafyacılığında bilgi aktarımının mahiyetine dair önemli veriler sunmaktadır. Kazvinî'nin yararlandığı kaynakların çeşitliliği ve coğrafi tasvirlerdeki özgün derleme yöntemi, onun literatüre yaptığı katkının anlaşılması açısından önemlidir.

Sonuç olarak, *Âsârü'l-Bilâd* İslâm coğrafyacılığında bilimsel titizlikle hazırlanmış önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Eser, tarihi, kültürel ve ekonomik verileriyle bölgesel coğrafyanın anlaşılmasına ışık tutmakta; önceki coğrafyacıardan derlenen bilgileri sistematik bir çerçevede sunmasıyla da ayrı bir değer taşımaktadır. Endülüs şehirlerine dair bu tasvirler, coğrafya ilminin tarihsel gelişimi açısından birincil derecede önem arz etmekte; şehirlerin hem maddî hem de manevî yönleriyle kayda geçirilmiş olması, onların İslâm medeniyetindeki yerini daha da güçlendirmektedir. Aynı zamanda bu bilgiler, modern araştırmalar için Endülüs'ün ekonomik yapısı, şehirleşmesi, kültürel hayatı ve halk inanışlarını incelemede değerli bir kaynak niteliğindedir.

Etik Beyan/ Ethics Statement

“Kazvinî’nin Âsâr’ında Endülü’s Yarımadası ve Şehirleri Bahsi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinden herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Teşekkürler: Bu çalışma için teşekkür beyanı bulunmamaktadır.

Yapay Zekâ Beyanı: Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

Peer-review: Externally peer-reviewed. Double-blind

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest

Financial Support: The author declared that this study has received no financial support

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Acknowledgments: The authors have no acknowledgments to declare.

AI Declaration: The author declares that any of AI tools has not been used for this study

KAYNAKLAR/REFERENCES

- Adarve, G. F., Bolivar, F. J. L. & Zaragoza, J. M. S. (2019). Alcazaba of Baza (Granada) Spain, Rediscovered. *IOP Conference series materials science and engineering*, 471(8), 1-10.
- Ağarı, M. (2006). İslâm Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı. *Ankara üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, 2, 195-214.
- Ağarı, M. (2009). *Kazvinî’nin Âsârü’l-Bilâd ve ahhârü’l-ibâd’ı (inceleme-değerlendirme)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aksoy, G. (2021). *Aristoteles’in taşlar kitabı-kitâbu’l-ahcâr li-aristâtâlîs (inceleme-arapça metin-çeviri-yorum)*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Alkan, H. (2025). Kazvinî ve İbnü’l-Verdî’nin Kozmografya Eserlerinde Şifalı Bitkiler: Karşılaştırılmalı Bir İnceleme. *Akademik tarih ve düşünce dergisi*, 12(4), 909-928.
- Anonim (2008). *Hudûdü’l-âlem mine’l-meşrik ile’l-mağrib*. (V. Minorsky, Nşr.), (A. Duman & M. Ağarı, Çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Atçeken, İ. H. (2011). Târik b. Ziyâd, *DİA*, (C. 40, ss. 24-25), TDV Yayınları.
- Bektaş, E. (2002). Kurtuba Ulucamii, *DİA*, (C. 26, ss. 453-454), TDV Yayınları.
- Cuello, A. M. (2011). *711: Arquelogia e historia entre dos mundos*. Enrique Barquedano (Ed.) Antes de Madinat Ilbira. Su territorio en el entorno de 711 (Cilt. 1, ss. 389-390).
- Cushing, D. (2017). The Siege of Silves in 1189. *Medieval Warfare*, 7(5), 48-52.
- Çelebi, K. (2007). *Keşfü’z-zunûn*. (R. Balci, Çev.), (Cilt. 2), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ebü’l-Fidâ (2017). *Takvîmü’l-büldan (Ebü’l-Fidâ coğrafyası)*. (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- El-Azzâvî, A. (1957). *Ta’rîf bi’l-müerrihîn fî ahdi’l-mogûl ve’t-türkmân*. Bağdat: Şirketü’t-Ticare.
- El-Hamevî, Y. (1977). *Mu’cemü’l-büldân*. (Cilt. 1-5), Beyrut: Dâru Sadır.
- El-Kazvinî, Z. M. (2000). *‘Acâ’ibü’l-mahlûkât ve garâ’ibü’l-mevcûdat*. Beyrut: Matbaatü’l-Alamî.
- El-Kazvinî, Z. M. (t.y.). *Âsârü’l-Bilâd ahhârü’l-ibâd*. Beyrut: Dâru Sadır.
- Erdem, S. (1991). Amber, *DİA*, (C. 3, s. 7), TDV Yayınları.
- Ez-Zîrikî, H. (1945). *El-A’lâm*. Kâhire.
- Gırnâtî (2022), *Gırnâtî seyahatnamesi*. (F. Sabuncu, Haz.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- Greene, M. (2019). *Katolik korsanlar ve Rum tüccarlar*. (A. B. Sayın, Çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gómez, M. M. (1905). De Iliberri á Granada. *Bolet in de la real academia de la historia*, 46, 44-61.
- Hasan, M. Z. (1981). *Rehhâletü'l-müslimûn fî usûri'l-vustâ*. Beyrut: Dârü'r-Raidi'l-Arabi.
- Irving, T. B. (2002). Kurtuba, *DİA*, (C. 26, ss. 451-453), TDV Yayınları.
- İbn Cübeyr (2020). *İbn Cübeyr seyahatnamesi*. (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Havkal (2017). *10. Asırda İslâm coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Hurdâzbih (2019). *Kitâbü'l-memâlik ve'l-mesâlik (Yollar ve ülkeler kitabı)*. (M. Ağarı, Çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İbn İzârî, M. M. (1983). *El-Beyânü'l-mugrib fî ahhâri mülûki'l-enderüs ve'l-magrib*. (İ. Abbas, Nşr.), (Cilt. 1-4), Beyrut: Dârü's-Sekâfe.
- İbn Rüsteh (2017). *Â'lâki'n-nefise*. (A. F. Eker, Çev.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- İbnü'l-Fakîh (1996). *Kitâbü'l-büldân*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- İbnü'l-Verdî (1991). *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-garâ'ib*. (M. Fahuri, Tsh.), Halep: Dârü's-Şarki'l-Arabi.
- İdrisî (1989). *Kitâbü nüzheti'l-müştâk fî ihtirâki'l-âfâk*. (Cilt. 1-2), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- İdrisî (2020). *Kadim dünya coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İnân, M. A. (1997). *El-Âsârü'l-enderüssiyyeti'l-bâkiye fî isbanya ve'l-burtugal*. Kâhire.
- İstahrî (1967). *Mesâlikü'l-memâlik*. (M. J. De Goeje, Nşr.), Leiden.
- İstahrî (2015). *Mesâlikü'l-memâlik (Ülkelerin yolları)*. (M. Ağarı, Çev.), İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- Kılıç, M. E. (1999). İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *DİA*, (C. 20, ss. 493-516), TDV Yayınları.
- Kırca, C. (2003). Mecmau'l-Bahreyn, *DİA*, (C. 28, s. 256), TDV Yayınları.
- Koyuncu, M. (2013). Velîd I, *DİA*, (C. 43, ss. 30-31), TDV Yayınları.
- Makdisî (2022). *Ahsenü't-tekâsim*. (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Mes'ûdî (2005). *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. (K. H. Mer'î, Thk.), Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Mes'ûdî (2018). *Tenbîh ve'l-işrâf*. (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Bilge-Kültür-Sanat Yayınları.
- Molenat, J. P. (1997). Shantamariyyat al-Shark. *The Encyclopaedia of islam*, (C. 9, ss. 307-308).
- Nasr, S. H. (1991). *İslâm'da bilim ve medeniyet*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özdemir, M. (1995). Endülüs, *DİA*, (C. 11, ss. 211-225), TDV Yayınları.
- Ruiz, J. V. (2000). Kristof Kolomb'un Coğrafi Kanaatlerinde Müslüman Kültürünün Etkileri. (M. Özdemir, Çev.), *İslâmî araştırmalar dergisi*, 13(1), 44-46.
- Süleyman, A. T. (1990). *El-Luğatu'l-mâlîyye ve usûluha'l-arabiyye: dirâse muğârene*. Riyad: Meţâbi' Câmîatü'l-Melik Suud.
- Şeyban, L. (2014). İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyetinden Kalan İzler ve Eserler-IV: Granada. *The Journal of academic social science studies*, 26, 67-83.
- Şeyban, L. (2015). İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyetinden Kalan İzler ve Eserler-VIII: Kuzeydoğu İspanya. *The Journal of academic social science studies*, 31, 1-8.
- Şeyban, L. (2014). İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyetinden Kalan İzler ve Eserler-VI: Huelva, Niebla, Algeciras, Gibraltar, Ronda ve Tarifa. *The Journal of academic social science studies*, 29, 29-36.
- Şeyban, L. (2015). İspanya'da Endülüs-İslam Medeniyetinden Kalan İzler ve Eserler-IX: Kuzey İspanya. *The Journal of academic social science studies*, 32, 25-32.
- Ya'kûbî (2002). *Kitâbü'l-büldân*. (M. E. Zanâvî, Çev.), Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Ya'kûbî (2021). *Kitâbü'l-büldân (Ülkeler kitabı)*. (M. Ağarı, Çev.), İstanbul: Ayışığı Yayınları.